

**MUSTAFA TAKÎ EFENDİ, 'KIRK HADİS' YAHUT 'İLM-İ HÂL-İ
SİYÂSÎ VE İCTİMÂÎ'
ADLI ESERİ VE BAZI HADİSLERE GETİRDİĞİ YORUMLAR**

Doç. Dr. Cemal AĞIRMAN¹

Anahtar Kelimeler: *Mustafa Takî, Kırk Hadis, hadis, fikir, düşünce, yorum.*

Özet

Bu makalede, kısaca, Sivas'ın önde gelen âlimlerinden Mustafa Takî Efendi'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilecek, 'Kırk Hadis' Yahut 'İlm-i Hâl-i Siyâsî Ve İctimâî' adlı eserinin tanıtımı yapılacak, metodu ve muhtevası hakkında bilgi verilecek, müellifin yorum ve açıklamalarına, bazı fikir ve düşüncelerine yer verilecektir.

Gentleman Mustafa Taqî, his work titled "Forty Traditions" or "political and social catechism" and his interpretations to some traditions

Key Words: *Mustafa Taqî, Forty Traditions, tradition/hadeeth, idea, thought, interpretation*

.Abstract

In This article, a brief information will be given about the life, scientific personality and works of Gentleman Mustafa Taqî, a prominent scholar in Sivas, and then his work titled "Forty Traditions" or "Political and Social Catechism" will be introduced. It will be given the required information about the method and contents of his work. At the same time it will be given place to the ideas and thoughts of the author reflecting to his interpretations, explanations and traditions.

Giriş

*"Kim sünnetimden kırk hadis ezberler ve ümmetime naklederse, kıyamet gününde onu şefaataime dâhil ederim."*² rivayeti, sihhati konusunda

¹ Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 68, no.28813, (İbnu'n-Neccâr, Ebû Saîd'den).

zayıf, asılsız ve uydurma gibi ciddi tenkitler yapılmış olmasına rağmen³ Kırk Hadis Edebiyatının oluşmasına kaynaklık etmiş, değişik amaçlarla, çeşitli konularda, 'Kırk Hadis' adını taşıyan eserlerin teşekkülünde başlıca etken olmuştur. Söz konusu edebiyatın örneklerine bakıldığında, rivayetin değişik versiyonlarında yer alan, 'Hz. Peygamber'in şefaatine nail olma'; 'âlimlerle, fâkihlerle beraber haşr olma'⁴ vaatlerinin arzu ve beklentisi, bu sahadaki çalışmaların başlıca saiki/itici gücü olmuştur. Ancak bu kabil çalışmalara sadece bu rivayetin etkili olduğunu söylemek, isabetli olmaz. Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledilen, "Bizden bir şey işitip de onu duyduğu gibi nakledenin Allâh yüzünü ağartsın!"⁵ rivayetinin ihtiva ettiği duaya nail olma arzusu, hadis nakletme motivasyonunu sağlayan nedenlerin başında gelir. Yukarıdaki rivayet ise, 'Allah yüzünü ağartsın' ifadesinin bir nevi yorum ve açılımı, özellikle hadislerin literatüre geçip tasnif faaliyetinin bitiminden sonra, bu duaya mazhar kılacak asgari nakil miktarının bir nevi belirleyicisi olmuştur. 'Kırk'ın belli bir sınır ifade etmesinin hem çalışma yapana ve hem de okuyucuya sağladığı kolaylık, bu edebiyatın oluşmasında bir noktaya kadar etkili olduğu da söylenebilir.

Bu makalede, kısaca, Sivas'ın önde gelen âlimlerinden Mustafa Takî Efendi ve '*Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî Ve İctimâî*' adlı eserinin mahiyeti, metodu ve muhtevası hakkında bilgi verilecek, müellifin yorum ve açıklamalarına, bazı fikir ve düşüncelerine değinilecektir. Müellif, hadislerin seçiminde, sıhhat açısından beklenen düzeyde başarılı olmasa da, ihtiva ettikleri mesajı güne taşımak açısından oldukça başarılı gözükmektedir. Amacımız hem söz konusu eseri tanıtmak hem de böyle bir yorumlama örneğini okuyucuya sunmaktır.⁶

A. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Mustafa Takî Efendi 1873 (Rumi 1289) yılında Sivas'ta doğdu. Annesi Saniye Hanım, babası Mehmet Selim Efendi'dir. Bu yüzden Mustafa Takî Efendi'ye Selim Efendizâde de denilmiştir. Anne ve babası hakkında yazılı kaynaklarda kayda değer bir bilgi mevcut değildir.

İsmindeki Takî ilavesini sonradan aldığı anlaşılmaktadır. Meclis zabıtlarında ve Milli Eğitim Bakanlığı kayıtlarında adı Mustafa Takî olarak geçerken, nüfus kaydında sadece Mustafa olarak geçmektedir.

³ es-Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mekâsîdu'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-muştehira ale'l-elsine*, th., Muhammed Osman el-Haset, Beyrut 1414/1994, s. 480-481, no. 1115; es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dureru'l-mentesira fi'l-ehâdisi'l-muştehira*, s. 49. (mîm harfî), <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1153>, siteye eklendiği tarih, 11. 05. 1425; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 323, no. 2465; İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, th., İrşâdu'l-hak el-Âserî, Lahor trs., I, 111-122, no. 161-184; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*, th., Abdurrahman el-Muallimî, Beyrut 1407/1987, s. 260, (no.920-69, K.el-Fedâil); Muhammed Nasirüddin el-Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, X, 14., <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1020>, siteye eklendiği tarih, 15. 03. 1425.

⁴ Değişik versiyonları için bk. İbnu'l-Cevzi, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, I, 111-122, no. 161-184.

⁵ *Tirmizî*, İlim 7.

⁶ Bu eseri müstakil olarak yayımlamayı düşünmekteyiz.

Mustafa Takî'nin adı Meclis zabıtlarında ve bazı makalelerinde Mustafa Takî olarak geçerken, Kırk hadisinde ve yine bazı makalelerinde Mustafa Nakî olarak geçmektedir. Takî; 'Allah'tan korkan, muttakî, dindar'⁷ demektir. Nakî ise 'saf, katıksız, pak, tertemiz, arınmış' anlamına gelir.⁸ Mustafa Takî'nin, makalelerinde, isminden sonra soyadı ya da belirleyici vasıf olarak her iki ifadeyi de bilinçli olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

İlk ve orta tahsilini Sivas İptidai Mektebi ve Rüştîyesi'nde, yüksek tahsilini de Medresede tamamladı. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Mustafa Takî Efendinin, her ne kadar Kelâm İlminde ihtisas sahibi olduğu söyleniyor ise de, makalelerinden ve Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmalarından Fıkıh ilminde daha otorite olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ferâiz, Tefsir, Hadis ve Siyer alanlarında da vukufiyeti vardır. Müderris ve Dersîâm olup Sultanîde muallimlik, Medresede fıkıh ve tefsir hocalığı, mahkeme azalığı, "Sır'at-ı Müstakîm" ve "Sebilürreşâd" dergilerinde muharrirlik yapmıştır.⁹ Dönemin söz konusu en önemli dergilerinde, toplumun çeşitli kesimlerine yönelik uyarıcı ve yönlendirici makaleleri yayımlanmıştır. Zaman zaman bazı yazılara cevap vermiş, fikirlerini korkusuzca toplumun her kesimiyle paylaşmıştır. Örneğin İstanbul'da yayımlanan "Azâdâmârd" dergisinde çıkan İslam'daki cihadı vahşet olarak gösteren bir yazıya, "İslamiyet'te Cihâd" isimli makalesiyle cevap vermiştir.¹⁰

Olumluluğunun¹¹ hayatı hakkında verilen tamamlayıcı bilgiler kısmında belirtildiğine göre muazzam bir kütüphanesi vardı. Ancak kitaplığının tamamının günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Memuriyet hayatına 19 Ekim 1887'de Sorgu Hâkimi (müstantik muavini) Yardımcılığı ile Adliye Teşkilatında başladı. 1 Kasım 1891'de Hafif İlçesi Sorgu Hâkimi Yardımcısı oldu. Adliyedeki görevini, 17 Nisan 1894- 29 Haziran 1913 tarihleri arasında Sivas Adliyesinde Bidayet Mahkemesi zabıt kâtipliği, müdde-i umumi (başsavcı) katipliği, Bidayet Mahkemesi başkatipliği ve mahkeme aza mülazımlığı ile sürdürdü. Kısa bir süre Meclis-i Umumi azalığında bulundu. 13 Kasım 1914'te Sivas Sultanisi Arapça öğretmenliğine atanmasıyla adliye teşkilatından ayrıldı. Bir müddet Dârulhilâfe Türkçe müderrisliği ile Arapça-nahiv ve fıkıh müderrisliği yaptı. Öğretmenlik görevini 22 Nisan 1920'ye kadar sürdürdü.

⁷ İbn Manzur, Lisânu'l-arab, "vky" maddesi.

⁸ İbn Manzur, "nky" maddesi.

⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin olumluluğu.

¹⁰ *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 244-246.

¹¹ 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Olumluluğu'. TBMM'ince verilmiş olan bu belgede yer alan 'olumluluk' ifadesinin ne anlama geldiğini sözlüklerde bulamadık. Belgede Mustafa Takî'nin çocuk sayısı ve vefat tarihi de yer almaktadır. Bu yüzden bu belge, Mustafa Takî'nin milletvekilliği mazbatası olamaz. Muhtemelen 'Olumluluk' olarak isimlendirilen bu belgelerin, vefatlarından sonra vekiller hakkında bazı bilgilerin kayda düşüldüğü matbu belgelerdir. Biz bu belgenin fotokopisini torunlarından Mithal Doğruyol'dan elde ettik.

1 Ağustos 1336'da (1920) 47 yaşında iken TBMM. I. Dönem Sivas mebusu (milletvekili) olarak meclise girdi, 23 Nisan 1920'de yapılan ilk meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Şer'îye, Evkaf, Adalet, İrşat, Anayasa, Dilekçe, Milli Eğitim komisyonlarında ve Memurîn Muhakemât Tetkik Kurulunda çalıştı. Bu arada III. Toplantı yılında bir süre Dilekçe Komisyonu başkanlığını yaptı. Dönem içinde 7'si gizli oturumlarda olmak üzere TBMM kürsüsünden 43 konuşma yaptı; 5 kanun önerisi verdi. I. Dönem milletvekilliğinden sonra 1923'te Sivas'a Hadis ve Arapça öğretmenliğine atandı.¹²

Ömrünün çoğu araştırmak, eser telif etmek, yazılı ve sözlü olarak insanları irşat etmekle geçti. Tokatlı Mustafa Hakî Efendinin vefatından sonra müntesipleri, zuhurat yoluyla Mustafa Takî Efendiyi mürşid-i kâmil olarak görmüş, manen teslim olarak ilminden ve feyzinden istifade etmişlerdir.

Mustafa Takî'nin ilmî otoritesi, devrin âlimlerince de takdir edilmiş, kendisinden saygıyla bahsedilmiştir. Hasan Basri Çantay, ondan 'büyük sûfî, yüksek âlim ve ârif' bir zât olarak bahseder.¹³ Onun ilmî otoritesini, hukuk bilgisinin derinliğini, mantık ve felsefeye olan vukufiyetini, şer'î ilimlerdeki enginliğini, kanun müzakereleri esnasında meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarda görmek mümkündür.

Mustafa Takî Efendi aynı zamanda mutasavvıf ve şâirdir. Hocası ve şeyhi Tokatlı Mustafa Hâkî Hazretlerine yazdığı bir mersiye ve bir de ilâhisi vardır.

"*Sırât-ı Müstakîm*", "*Sebilürreşâd*" ve "*Beyânu'1-Hak*" dergilerinde yazmış olduğu makalelerle dikkatleri üzerine çeken Mustafa Takî Efendi, zamanının önde gelen önemli fikir adamlarından biri olarak Türk siyasi ve fikir tarihinde önemli izler bırakmıştır. Yazılarında sade ve anlaşılır bir dil kullanarak halka inmeyi, onlara arzuladığı mesajı iletmeyi başarabilmiştir. Bu başarısıyla onun aynı zamanda bir halk ve gönül adamı olduğu da söylenebilir.

Mustafa Takî Efendi, 1925 (1 Ağustos 1341) tarihinde Gürün'de vefat etmiş, Sivas'ta defnedilmiştir. Kabri Sivas'ta Abdülvahhab Gâzi Türbesi yakınındadır. Sivas'ın önde gelenlerinden Hacı Hafız Bedreddin Efendi, Mustafa Takî Efendi'nin oğludur; oğlu Hacı Hafız Bedreddin de 20 Nisan 1984 tarihinde vefat etmiştir.

Toplam yedi¹⁴ çocuk babası olan Mustafa Takî Efendi dört kez evlenmiş, birinci eşi Hatice'den altı çocuğu olmuş, kendisinden bir kıza sahip olduğu ikinci eşi Behiye hanımdan boşanmış, 1950'de vefat eden

¹² Çöker, Fahri, *Türk Parlâmento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara 1995, III, 890, (TBMM Vakfı Yayınları); Kesenceli, Resul, "Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 29, Kasım-Aralık 2000, s. 14.

¹³ Çantay, Hasan Basri, *Kurâ'n-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1976, II, 755, dn.103.

¹⁴ Olumluluğunda beş çocuğu olduğu ifade edilen Mustafa Takî'nin, torunu Miñhat Doğruyol'un notlarında yedi çocuk babası olduğu ifade edilmiştir.

üçüncü eşi Teyfika hanımdan çocukları olmamış, dördüncü eşi Emine hanımdan da boşanmıştır. Ailesi daha sonra "Doğruyol" soyadını almıştır.¹⁵

Mustafa Takî'nin hangi medreseden mezun olduğu ve hangi hocalardan ders aldığı bilinmemektedir. Ancak gerek eser ve makalelerinden gerekse meclis kürsüsünden yaptığı kanun müzakereleri konuşmalarından iyi bir eğitim aldığı açıkça anlaşılmaktadır. İhramcizâde İsmail Hakkı Toprak, Darendeli Hacı Hasan Akyol, Bıyartbeyli Mustafa Efendi ve müezzin Ali Efendi gibi önde gelen şahsiyetler, onun sohbetlerinden feyiz almıştır. Selçuk Eraydın'ın sunduğu bir tebliğde verdiği bilgiye göre, Mustafa Takî Efendi, İsmail Hakkı Toprak Efendiye, Mustafa Hâkî Efendinin oğlu Bahaeddin Efendiye ve bir de Yusuf Efendiye hilafet vermiştir.¹⁶

B. ESERLERİ

Mustafa Takî memuriyet ve devlet görevinin vermiş olduğu meşguliyet gereği çok fazla eser verme imkânı bulamamıştır. Bilinen eserleri şunlardır:

1. Târih-i Nûr-i Muhammedî

Mustafa Takî Efendinin en meşhur eseridir; 18 cüzden oluşmaktadır. Fakat günümüze bir, dört, sekiz, on yedi ve on sekizinci cüzlerden başkası ulaşamamıştır.¹⁷ Eserin 17. cüzünün İsrâ ve Mirâç bölümünde, Hz. Peygamber'in miraca çıkış sebeplerinden birinin, Yüce Allah'ın kendi sonsuz merhametini elçisine göstermek olduğunu ifade etmektedir. Mirâç hadisesinin tam uykuda değil, yarı uyku yarı uyanıklık arası bir halde, ruhaniyet olarak defalarca vuku bulduğunu ve her defasında yedi kat gökler, melekût âlemlerinin seyahat ettirildiğini, zaman ve mekândan münezze olarak da ru'yet ve konuşmanın gerçekleştiğini ifade etmektedir.

2. Kırk Hadis

¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği 'Olumluluk'; Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, (DİB Yayınları); Doğruyol, Mithat, "Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi", *Revak Dergisi*, Sivas 1995, Aralık Sayısı, s. 82, (Esnaflık Ofset Matbaacılık); Mithat Doğruyol'un *nolun*; İsmail Özbilgin'in kaleme aldığı *nolun*, Mustafa Takî, *Târih-i Nûr-i Muhammedî* (İsrâ ve Mirâç bölümü), sadeleştiren İbrahim Argut, byy., trs., (Dış kapak); Çınar, Fatih, 'Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî (Doğruyol), Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Tesirleri' adlı lisans mezuniyet tezi, Ankara 2004; Sankoyuncu, Ali, "İlk Meclisin Din Adamı Milletvekilleri", *Diyanet Aylık Dergi*, Nisan 1993, Sayı. 28, s. 25-29; Alıcı, Lütfi, *İhramcizâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara 2001, s. 18-19; Memiş, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu da Hâlidîlik*, İstanbul 2000. s. 195-196; Çöker, Fahri, *Türk Parlâmento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara 1995, III, 889, (TBMM Vakfı Yayınları).

¹⁶ Eraydın, Selçuk, "İsmail Hakkı Toprak", *Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 11, Aralık 1996, s. 24.

¹⁷ Kesenceli, Resul, "Mustafa Takî Efendi'nin Bir Eseri: Târih-i Nûr-i Muhammedî", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 30, Ocak-Şubat 2001, s. 16-18.

Mustafa Takî Efendi, Kırk Hadis adını verdiği bu eserinde altmış hadise yer vermiştir. Hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

3. Mevlîd-i Şerîf

Mustafa Takî Efendi'nin mensur olarak yazdığı bu eser, kendisinden sonra irşat makamına oturan İhrâmcızâde İsmail Hakkı Toprak tarafından manzum hale getirilmiştir. Eserin Türkçe olarak yazılan kısmı 175 beyittir. Eser 8 beyitlik Muhammed redifli Türkçe, bir kaside ve 8 beyitlik Arapça bir naat ile birlikte toplam 191 beyitten oluşmaktadır.¹⁸

4. Ağaç Dikmenin Fazileti

Mustafa Takî Efendinin, *Ağaç Dikmenin Fazileti* adlı bir eseri daha bulunduğu belirtilmektedir.¹⁹ Ancak esere herhangi bir yerde henüz rastlanılamamıştır.

Kütüphanesindeki kitaplarının bir kısmı vefatından sonra Sivas'ta bulunan Kemaleddin İbn-i Hümmâm Vakfına hediye edilmiş, bir kısmı da bilinçsiz bir şekilde sağa sola dağıtılmıştır.

C. MAKALELERİ'NİN LİSTESİ

Mustafa Takî Efendi, zamanının en önde gelen dergilerinde yazılar yazmış, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlardan kurtulması için çareler aramış, çözüm önerileri sunmuş, özellikle bu alanda, çeşitli makaleler yayımlamıştır.

a. Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Yayımlananlar:

1. *Düello Meselesinin Taşradaki İn'ikâsâtı*, Cilt: 6, Sayı: 145, Yıl: 1327, s. 236-237.

2. *Rusya'da Tazyîk-i İslâm'a Lüzum Gösterenler*, Cilt: 6, Sayı: 156, Yıl: 1327, s. 412-413.

3. *İslamiyet'te Cihad*, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 244-246.

4. *Mubâhesât: İ'dâd-ı Kuvvet*, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 256-257.

5. *Açık Mektub*, Cilt: 7, Sayı: 180, Yıl: 1327, s. 379.

6. *Mebus Nasıl Olmalı*, Cilt: 7, Sayı: 182, Yıl: 1327, s. 412-415.

b. Sebîlürreşâd Dergisinde Yayımlananlar:

1. *Müslümanlara Hitâbe: Artık Uyanmalıyız*, Cilt: 19, Sayı: 479, Yıl: 1337, s. 115-116.

2. *Hitâbe*, Cilt: 19, Sayı: 485, Yıl: 1337, s. 181-182.

3. *Hitâbe*, Cilt: 19, Sayı: 487, Yıl: 1337, s. 203-204.

¹⁸ Eser görmek için bk. Alıcı, Lütfi, *İhrâmcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara 2001, s. 171-217.

¹⁹ Mithat Doğruyol'un notları.

4. *Hitâbe*, Cilt: 19, Sayı: 489, Yıl: 1337, s. 226-227.

5. *Sâbikîn-i İslâm ve Keyfiyet-i İntişâr-ı Dîn*, Cilt: 20, Sayı: 510, Yıl: 1338, s. 183-185.

6. *İslâm Fedâkârlığı, Sahâbe-i Kirâmın Metânet ve Fedâkârlığı*, Cilt: 20, Sayı: 613, Yıl: 1338, s. 218-219.

7. *Sâbikîn-i İslâm'ın Fedâkârlığı*, Cilt: 20, Sayı: 517, Yıl: 1338, s. 266-267.

8. *İlk İslam Mücâhidleri*, Cilt: 21, Sayı: 527, Yıl: 1339, s. 54-55.²⁰

c. Beyânü'1-Hak Dergisinde Yayımlananlar:

1. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (I)*, Cilt: 1, Sayı: 26, Yıl: 1327 (1909), s. 604-606.

2. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (II)*, Cilt: 2, Sayı: 27, Yıl: 1327 (1909), s. 636-638.

3. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (III)*, Cilt: 2, Sayı: 28, Yıl: 1327 (1909), s. 654-657.

4. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (IV)*, Cilt: 2, Sayı: 29, Yıl: 1327 (1909), s. 685-687.

5. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (V)*, Cilt: 2, Sayı: 31, Yıl: 1327 (1909), s. 725-727.

6. *Bir Mütâlaa*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327 (1909), s. 583-586.

7. *Girit İçin Sivas'ta Akd Olunan Mitingde Ulemâdan Bir Zât Tarafından İrâd Olunan Bir Nutuk*, Cilt: 3, Sayı: 65, Yıl: 1328 (1910), s. 1299-1300.

8. *Kanûn-i Cezâya İlâve Olunan Mevâdd-i Kanûniyeden Ellibeşinci Maddenin Fıkra-i Ahiresi Üzerine Bir Mulâhaza*, Cilt: 5, Sayı: 124, Yıl: 1329 (1911), s. 2254-2256.

9. *İ'dâd-ı Kuvvet*²¹, Cilt: 6, Sayı: 141, Yıl: 1329 (1911), s. 2526-2528.

10. *Mücâhidlerimize Yapılan Haksızlığa Reddiye*²², Cilt: 5, Sayı: 126, Yıl: 1329 (1911), s. 2284.

11. *Açık Mektup*,²³ Cilt: 6, Sayı: 146, Yıl: 1329 (1911), s. 2612-2614.

12. *Rusya'da İslâm'a Baskı Yapmaya Gerek Görenler*,²⁴ Cilt: 5, Sayı: 126, Yıl: 1329 (1911), s. 2284-2286.

²⁰ Makalelerin listesi için bk. Ceyhan, Abdullah, *Sırâtı-ı Müstakîm ve Sebülureşâd Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991, s. 52, 142, 419-420.

²¹ Bu makale *Sırâtı-ı Müstakîm* dergisinin, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 256-257'de de yayımlanmıştır.

²² Bu makale *Sırâtı-ı Müstakîm* dergisinin, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 244-246'da da "İslâmiyet'te Cihâl" başlığı ile de yayımlanmıştır.

²³ Bu makale *Sırâtı-ı Müstakîm* dergisinin, Cilt: 7, Sayı: 180, Yıl: 1327, s. 379'da da yayımlanmıştır.

13. *Mücâhidlerimize Narvâ Taarruz Reddiyesi*, Cilt: 6, Sayı: 126, Yıl: 1329 (1911), s. 3490-3493.

D. OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ ÜYELİĞİ

Mustafa Takî, Sivas Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından biridir. Yaşadığı dönemde ülkenin durumu ve toplumun gidişatı son derece vahimdir. Bu gidişatı durdurmaya yönelik ileri sürülen müspet fikirleri desteklediği gibi, oluşturulan teşekküllerin bizatihi içinde bulunmayı da vatanî bir görev telakki etmiştir. Bu amaç doğrultusunda makale düzeyinde kaleme alıp yayımladığı yazıların yanı sıra, kitap düzeyinde eserler de telif etmiştir.²⁵ Mustafa Takî'nin '*Kırk Hadis*' adlı eseri, siyasi ve sosyal hayatın gidişatını yönlendirme amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Onun için o, '*Kırk Hadis*' şeklindeki isimlendirme, kitabının içeriğini yansıtmadığı için, *Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî* şeklinde muhtevayı yansıtmak üzere ikinci bir isme ihtiyaç duymuş, eserine aldığı hadisler ve onlara getirdiği yorumlarla, yaşadığı dönemin sosyal hayatını ve güncel siyasetini etkileyecek mesajlar vermeye çalışmıştır.

Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Türk Siyasi Tarihinde, 1889-1918 yılları arasında birbirinden çok farklı organizasyonlar şeklinde faaliyet göstermiş bir örgüttür. II. Meşrutiyetten sonra siyasi bir parti durumunu almıştır. Osmanlılık, Türkçülük ve ittihad-ı İslâm gibi siyasetlerin hepsini, devleti kurtarabilmek amacıyla eş zamanlı olarak uygulamıştır. Mustafa Takî Efendi de vatana ve millete hizmet etme irade ve tercihini zamanın icaplarına göre İttihat ve Terakki cemiyetinden yana kullanmıştır.²⁶ İsim benzerliği dışında gerek örgütsel yapı gerek üyelerinin niteliği ve gerekse ideolojik açılarından büyük farklılıklar göstermesi nedeniyle, bu cemiyet mensuplarını daha iyi anlayabilmek için her birini ayrı ayrı ele alıp tahlil etmek, daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Onun için Mustafa Takî'nin yorumlarını daha iyi anlayabilmek için, İttihat ve Terakki Cemiyetinin penceresinden ziyade Mustafa Takî olarak bakmak daha uygun ve gerçekçi olacaktır.

E. MUSTAFA TAKİ'NİN KIRK HADİSİ

Bu başlık altında, Mustafa Takî'nin kırk hadisi, metodu ve gayesi hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

1. Tanıtımı

Eser'in adı matbu nüshasının dış kapağında *Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî* olarak geçmektedir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Sivas

²⁴ Bu makale Sırat-ı Müstakim dergisinin, Cilt: 6, Sayı: 156, Yıl: 1327, s. 412-413'de de yayımlanmıştır.

²⁵ Ağaç Dikmenin Fazileti ve Kırk Hadis'i bu kabil eserlerdir.

²⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Hanoğlu, M. Şükrü, 'İttihat ve Terakki Cemiyeti' md., *D/İA*, XXIII, 476-484.

Ziyabey Kütüphanesi'nde 237.336 tasnif ve 3726 no'lu demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Bu eser Osmanlı İttihad ve Terakkî Kongresince takdir ve mükafata layık görülmüştür. Basım ve neşri Rumi 1327'de Mithatpaşa Sanâyi' Mektebi Matbaasında yapılmıştır. Üzerinde 'Ahmed Celalüddin Hafız Osman Sabri Paşa Çarşısı Selanik Osmanlı Meşrutiyet Kütüphanesi' yazılı, basılmış bir mühür vardır. Eser 79 sayfadır. Hadisler numaralı ve harekelidir. Metnin hemen altında tercümesi, onun da altında şerhi yer almaktadır. Tercüme ile şerhin arası bir çizgi ile ayrılmıştır.

Kitabın sonunda bir cetvel yer almaktadır. İlk sütunda hadislerin numaraları müteselsil olarak, ikinci sütunda hadislerin alındığı Suyûti'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserindeki numaraları, üçüncü sütunda Suyûti'nin belirttiği kaynakların adı, dördüncü sütunda da sahabî ravilerin adları yer almaktadır.

2. Metodu

Mustafa Takî, hadislerin çevirisinde lâfzî tercümeden ziyade tefsirî tercüme tercih eder, metinde yer alan bazı kavramları açıklamaları ile birlikte verir. Örneğin "*ittikâ*"yı 'Allah'ın emrini tutup nehyinden kaçınmak' olarak tanımlar ve bunu da tercümeyle ilave eder.

Yorumlarında ise evrensel mesajdan ziyade güncel mesajlara ağırlık verir. Örneğin "*eimme: imamlar*" ifadesini "*yöneticiler*" şeklinde daha genel bir ifade ile değil de "*padişahlar, halifeler*" şeklinde daha sınırlı, fakat özellikle mesaj vermek istediği makamları kapsayacak şekilde tercüme eder.²⁷

Mustafa Takî, hadislerin sihhati ile hiç ilgilenmemiştir. Eserine aldığı hadislerin tamamını Suyûti'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinden aldığı için güvenilirlik mesuliyetini tamamen Suyûti'ye havale etmiş gözükmektedir.

3. Kırk Hadis'i Yazmadaki Gayesi

Mustafa Takî Efendi, eserinin başında insanın bilmesi gereken iki önemli husustan birinin din, diğersinin ise dünya olduğunu, sadece dini bilmenin yeterli olmadığını, dinin mukaddes kitaplardan ve hocalardan öğrenildiğini, dünyanın ise bilindiğinin zannedildiğini, fakat doğrusu dünya işlerinin nasıl olduğunun ve nasıl olması gerektiğinin pek de bilinmediğini ifade eder. Hâlbuki dünya, yalnız içinde yaşamak için değil, âhret ve cennetin kazanılması için de gereklidir. Öyleyse dinî esaslarda olduğu gibi dünya işlerinin de bu işi bilenlerin hocalığında bizatihi eğitim ve öğretiminin yapılması gerekir.

Mustafa Takî Efendi, Kırk Hadisi'ni böyle bir gereksinimi vurgulamak, İslam Dininin dünyaya ve dünyanın imarı için siyasete verdiği önemi belirtmek için kaleme aldığını ifade eder. Ele aldığı hadislerin okuyucuların üzerindeki etkisini artırmak amacıyla, daha ilk başta Hz.

²⁷ "Benden sonra bir takım padişahlar, halifeler olur ki söylerler sözleri hiç red olunmaz onlar cehennem ateşine yuvarlanırlar maymunların yuvarlandıkları gibi."

Peygamber'in her sözünün Allah'ın bir vahyi olduğunu belirtir; bu paralelde "Elbette o mübarek sözlerden her birini canımızı feda edercesine muhabbetle aşk ile dinler ve yolunca da gideriz." vurgusuna yer verir. Yazacağı kırk hadisün dünyadaki dertlerimize çare olacağını, ancak derdin çaresine canla başla sarılabilmek için önce teşhisinin doğru bir şekilde yapılması gerektiğini söyler. Bütün bu dertlerin çözümünü hadisler ışığında dile getirmeye çalışır. İlk sunduğu hadis yöneticilerle alakalıdır.

Mustafa Takî Kırk Hadis'i'ni bazı yakın dostlarının isteği üzerine kaleme aldığını belirtir. Amacı; milletin manevî duygularını harekete geçirmek, gayretini artırmak, sevgiye dayalı birlik olmasını temin etmek, ilime yönelmesini sağlamaktır. Bunu yaparken de dinî naslardan yararlanmayı esas alır. Kendisinden, eserine alacağı dinî metinlerin açık bir Türkçeye tercüme edilmesi ve kısaca açıklamalarının yapılması istenir. Bu istek karşısında acziyyetini belirtir. Bununla beraber milletin böyle dinî bir esere olan acil ihtiyacını düşünerek işe başlar.

Mustafa Takî, Kırk Hadis yazmadaki gayesini açıklarken "Kim sünnetimden kırk hadis ezberleyip ümmetime naklederse, kıyamet gününde onu şefaataime dâhil ederim."²⁸ rivayetinin güvenilirliğini dikkate almadan, kırk hadis nakledenler hakkında vaat olunan nebevî şefaatin kendisine şevk ve heyecan verdiğini, din ve dünya açısından geri kalmış, peygamberin şefaatine muhtaç olan bu ümmeti yeniden uyanışa sevk etmek için yine O'nun manevî etkinliğinden yararlanmaya ihtiyaç olduğunu söyler.

Mustafa Takî, ayrıca, şu ümmetin ve Osmanlı Devletinin ruhaniyetinin dinî mukaddesata iltica ettiğini arz etmek amacıyla kırk hadis yazdığını, ancak bazı yüce maksatların eksik kalmaması düşüncesiyle kırkı altmışa tamamladığını belirtir.

Mustafa Takî, eserini, "Ey ümmet-i Muhammed! Ey Osmanlılar! Bu hadis-i şerifleri dikkatle okuyunuz, dinleyiniz, nasıl buyurulmuş ise öyle olmaya, öyle yapmaya gayret ediniz. O vakit vatanımızı bir cennet bahçesi gibi imar, kendimizi veya evladımızı her milletten ziyade bahtiyar etmiş oluruz." sözleriyle bitirir.

F. HADİSLERİN YORUMLARINA YANSIYAN GÖRÜSLERİ

Mustafa Takî, yanlış icraatlara meydan vermemek ve geri dönülmez hatalara düşmemek için serbest düşünebilme ve eleştiriden yanadır. Kırk Hadis'ine aldığı ilk hadis, "Benden sonra birtakım imamlar/yöneticiler olacak, söyledikleri sözler red olunmayacak; onlar, (kıyamet gününde) maymunların yuvarlanması gibi cehennem ateşine

²⁸ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 68, no.28813, (İbnu'n-Neccâr, Ebû Said'den). "Kim din işlerinde ümmetime fayda veren kırk hadis ezberlerse Allah onu kıyamet gününde âlim olarak diriltir." versiyonu için. Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, II, 270, no.1725. "Kim din işlerinde ümmetime fayda veren kırk hâdis ezberlerse Allah onu kıyamet gününde âlim ve fakih olarak karşılar." versiyonu için bk. Şevkânî, *Fevâid*, s. 260, (no.920-69, K.el-Fedâil). Bütün tarikleri zayıftır. Bk. Şevkânî, *Fevâid*, s. 260, (no.920-69, K.el-Fedâil).

yuvarlanacaklar.²⁹ [no:1]³⁰ şeklinde³¹, yönetimde istişarenin önemi ile ilgilidir. Mustafa Takî, bu hadisin yorumunda, padişah dahi olsa, hiç kimsenin her sözü ve işinin kabul edilemeyeceğini, haksız ve adaletsiz olan her söz ve uygulamanın reddedilmesi gerektiğini, İslam'ın ilk dönemlerinde halifelerin, hatta Hz. Peygamber'in bile ümmetle istişare ettiğini, bazen herhangi bir sahabînin görüşünü alarak kendi görüşünden vazgeçtiğini, nübüvvet nurundan uzaklaşıldıkça ümmetin tabiatına zayıflık ve korkaklık yerleştiğini, padişahlar ve yöneticilerin de o oranda zulüm yapmadaki cesaretlerinin arttığını, zalimlere karşı hiç kimsenin söz söyleyemez olduğunu, bir şey söylemedikçe de zulümlerin arttığını, bunun için Meşrutiyetin hem gerekli ve hem de peygamber emrine uygun olduğunu söyler.

Aslında Mustafa Takî'nin, Kırk Hadis'ini, bir nevi Meşrutiyet yönetiminin ne kadar yerinde bir hareket ve İslamî bir tercih olduğunu, memleketin bu sayede kurtulacağını belirtmek ve Meşrutiyetin dinî dayanaklarını sunmak amacıyla kaleme aldığını söylemek yanlış olmaz. Elbette tek amaç bu değildir; ancak sık sık bu hususa yaptığı vurgu, onun güçlü amaçlarından birinin bu olduğunu gösterir. Meşrutiyet olmasa hiç kimsenin söz söyleme cesaretini gösteremeyeceğini, herhangi bir yöneticiye şu iş niçin şöyle oldu diyemeyeceğini, bunun Meşrutiyet sayesinde ancak mümkün hale geldiğini, bürokrasi ve devlet memurlarının bu sayede düzeleceğini, neticede işlerin yoluna girmesiyle memleketin kurtulacağını ifade eder.

Mustafa Takî, "Hepiniz birer yöneticisiniz ve her biriniz yönettiklerinden mesuldür."³² [no:2] hadisinin yorumunda, Hz. Peygamber'in hiç kimseyi sorumluluk alanı dışında bırakmadığını, herkes birbirinin âdeta yöneticisi olduğunu, vazifesini iyi yapmayanın Allah ve resûlünün nezdinde mesul olacağını, sözü yine Meşrutiyete getirerek hadisin, Meşrutiyet usûlü genel bir terbiye metodu telkin ettiğini belirtir.

Toplumun terbiyecilerinin sadece yöneticilerin zannedildiğini, oysa bu hadise göre bir amele, bir rençper hatta bir hamalın dahi bütün toplumun terbiyecisi olduğunu söyler. Mustafa Takî burada eğitim ve sorumluluğun sadece yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya da

²⁹ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cumu'l-kebir*, th., Hamdî Abdu'l-mecîd es-Selefî, Kahire 1404/1983, XIX, 394, no. 925; Ebû Yâlâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, th., Mustafa Abdulkadir 'Atâ, Beyrut 1418/1998, VI, 253, no. 7344; Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr min-hadisil-beşîrî'n-nezîr*, Beyrut trs., II, 49, no. 4676, (Dâru'l-fikr); Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, Beyrut 1416/1996, IV, 129, no. 4675; Nureddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeuz-z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Beyrut 1408/1988, V, 236. Heysemî bu hadisin değerlendirmesinde *ricalinin sahih* [Heysemî, *Mecmeuz-z-zevâid*, V, 236.], Suyûtî ise *hasen* olduğunu söylemektedir, [Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 49, no. 4676].

³⁰ Bu numaralar, Kırk Hadis'teki hadis numaralarıdır.

³¹ Hadis tercümeleri bize aittir. Mustafa Takî'nin kullandığı bazı kavramlar güncelliğini kaybetmişti böyle bir uygulamanın daha isabetli olacağını düşündük.

³² *Buhârî*, Cumua 11, Cenâiz 32, İstikrâz 20, Vesâyâ 9, Itk 17, 19, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; *Müslim*, İmâre 20; *Ebû Dâvûd*, İmâre 1, 13; *Tirmizî*, Cihâd 27; *Ahmed b. Hanbel*, II, 5, 54, 55, 108, 111, 121.

cereyan ettiğini, bunun da, gücü yettiği yerde öncelikle herkesin kendi çocuklarını, aile fertlerini ve sorumluluğu altında bulunanları terbiye etmek, diğer insanları hayra sevk edip kötülüklerden sakındırmak; gücü yetmediği yerde de mahalle muhtarına varıncaya kadar seçme hakkına sahip olduğu kişileri bilinçli seçmek suretiyle gerçekleştireceğini belirtir. Bu ifadelerden anlaşılacağına göre oy kullanmak suretiyle terbiye etmek, aşağıdan yukarıya seyreden bir terbiye metodudur; bu, toplumun gidişatına dolaylı olarak müdahil olmaktadır. Ancak bu noktada geneli ilgilendiren iş ve görevlerde asla kusur etmemek, ilgisiz kalmamak, hatır ve iltimasa yer vermemek gerekir.

Mustafa Takî, toplumların başına ne gelirse kendi tutum ve davranışlarından ileri geldiğini, her şeyin ciddiyet ve samimiyet istediğini belirtir. *"Sizler nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz."*³³ [no:3] hadisinin yorumunda, olumsuzluklara karşı hiç kimsenin başka bir kimseye bahane bulmaması, öncelikle herkesin kendi nefsinin ıslah etmesi, daha sonra samimi bir şekilde her işe dürüst olan kişileri seçmesi gerektiğini, böyle yapıldığı takdirde her memurun düzelip işlerin yoluna girebileceğini söyler.

*"Allah'a isyan olan konularda hiç kimseye (dinen) itaat etme zorunluluğu yoktur. İtaat maruf olan şeylerdedir."*³⁴ [no:4] hadisinde yer alan *"masiyet"* 'Allah'ın yasakladığı şey', *"marûf"* da 'akla ve dine uygun olan şey' olarak tanımlar.

Mustafa Takî, hadisin yorumunda, 'Osmanlılar şimdiye kadar bu nebevî talimata itaat etmiş olsalardı, zalimlere boyun eğmez, devlet ve toplum çok daha ileri düzeyde olurdu', demektedir. Bundan sonra akılların başa alınıp konumu ve payesi ne olursa olsun, topluma musallat olan hiç kimseye boyun eğilmemesi temennisinde bulunur. Her ferdin, usulü dairesinde, hem kendisini hem milletin diğer fertlerini zulümden kurtarmaya çaba sarf etmesi gerekir. Zira bu yolda kararlılık gösterilirse, hiç kimse kolay kolay zulme cesaret edemez. Mustafa Takî burada güncel problemlere çare olarak peygamberin emrine bağlılığa ve zulme karşı direnme kararlılığına vurgu yapar. Zira kararlılık olumsuzluklara karşı her zaman caydırıcı bir güç olmuştur.

*"Fâsık/günahkar övüldüğü zaman, Allah Teâlâ gazap eder; öyle ki bu ilâhî gazaptan arş-ı azam/gök titrer."*³⁵ [no:5]

³³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, th., Ebû Hâcîr Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410/1990, VI, 22-23, no: 7391; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amma'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1405/1985, II, 168, no. 1997.

³⁴ *Müslim*, İmâre 39; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 87; *Nesâî*, Bey'al 34; *İbn Mâce*, Cihâd 40 [Tercemede]; *Ahmed b. Hanbelî*, I, 129, 131, IV, 426, 427, 432, V, 66, 67.

³⁵ Ebû Şucâ' Şiraveyh b. Şehredâr b. Şiraveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrut 1406/1986, I, 336, no. 1336; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 105, no.275. Beyhakî bu rivayeti, "Yeryüzünde fâsık/günahkâr övüldüğü zaman Allah Teala gazap eder/öfkelenir." şeklinde rivayet etmiştir. [Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 230, no: 4885]. Albânî bu versiyonun mûnker olduğunu, ancak Ebû Nuaym tarafından "Ahbâru İsbahân'ta, "Bir adam fasık birisine 'Ey Efendim!' derse rabbini gazaplandırmış olur!" şeklinde sahih bir lafızla rivayet edildiğini belirtmektedir [Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfa*, II, 60, no. 595]. Albânî bu

Günahkârları övmenin yerildiği bu rivayetin yorumunda Allah'tan başka hiç kimseden korkulmaması, doğru olmayan, millete yararı bulunmayan, birtakım günah ve masiyetlerle nefsine veya millete zulmeden kimselere, isterse padişah olsun, meddahlık, dalkavukluk edilmemesi gerektiğini vurgular. Bu kabil yanlışlıklar yapılmadığında, doğru ve iyi olmayan kimseler kötülüklerini daha ileriye götüremeyecek, doğru ve dürüst insanların elleriyle işler yoluna girecektir.

Mustafa Takî, "Danışman güvenilen kimsedir"³⁶ [no:7] hadisinin yorumunda, danışmanlığın bir emanet olduğunu ifade eder. Büyük ya da küçük, herhangi bir iş hakkında kendisinden görüş istenen bir kimsenin, artık emanet bilinciyle, kendi işiymiş gibi davranması gerekir. Doğru bilgi sunmak artık onun için bir zorunluluktur. Aksi takdirde danışan kimseye ihanet etmiş olur. Bu sebeple vatan ve milletin önemli işlerinin danışılarak yürütülmesi için işlerin başına akıllı, bilgili, doğru sözlü ve dürüst kimselerin seçilmesi gerekir. Seçilen kimseler de bir şeye karar verirken, aziz vatanın saadet ve selametini, milyonlarca milletin sorumluluğu kendilerine tevdi edildiğini, dünyevî ve uhrevî mesuliyetlerinin bilincinde olarak vatana ve millete faydalı olabilmek için ellerinden geleni yapmaları gerektiğini, küçücük bir müsamaha ile milyonlarca Müslüman halkın hukukuna tecavüz etmiş olabileceklerini bilmelidirler.

Mustafa Takî bazen tasavvufi yorumlara da yer verir. "Birbirinize üstünlük taslamamanız ve birbirinize haksızlık etmemeniz için Allah Teâlâ bana birbirinize tevazu göstermeniz gerektiğini vahyetti."³⁷ [no:8] hadisinin yorumunda hiç kimsenin diğerine karşı herhangi bir üstünlüğünün olmadığını vurgular. Onun ifadesiyle yapılan fazla iyilikler bile bir üstünlük ölçüsü değildir. Çünkü iyilikleri veren Allah'tır. Öyleyse iyilik sahibi kimseler onu kendi hesaplarına bir üstünlük vesilesi yapamazlar. Dolayısıyla hiç kimse başka bir kimseye zekâsı, ilmi, güzelliği, büyüklüğü veya ailesinden dolayı üstünlük taslayamayacağı gibi hakkına tecavüz de edemez. O zaman herkesin hukuk karşısındaki eşitliği kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Aslında Mustafa Takî, burada, insanların hukuk karşısındaki eşitliğini, herhangi bir sınıfa mensubiyetin bir üstünlük vesile kılınamayacağını vurgulamak istemektedir. Yoksa onun amacı "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"³⁸, "Sizin en üstünüz Allah'tan en çok sakınanızdır."³⁹ âyetlerinin bildirdiği, ilim ve takvanın Allah katındaki üstünlüğünü reddetmek değildir. Fakat bu üstünlükler hiçbir zaman bireyler arası ilişkilerde ve hukukî sorumluluklarda bir ayrımcılık ya da üstünlük vesilesi yapılamaz. Bilakis tarağın dişleri gibi insan olarak yaratılıştta herkes birbirine eşittir.

versiyonu hâsen olarak *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*'da da zikretmiştir. [Albânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, Rjyâd 1415/1995, III, 378, no. 1389].

³⁶ *Ebü Dâvûd*, Edeb 113, 114; *Tirmizî*, Edeb 57; *İbn Mâce*, Edeb 37; *Ahmed b. Hanbel*, V, 274; *Taberânî*, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 214, no. 1879, VII, 213-220, no. 6914, XI, 323-324, no. 12162; *Suyûtî*, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 667, no. 9200.

³⁷ *Müslim*, Cennet 64; *Ebü Dâvûd*, Edeb 40; *İbn Mâce*, Zühd 16, 23.

³⁸ *Zümer*, 39/9.

³⁹ *Hucurât*, 49/13.

"Bütün insanlar Allah'a muhtaçtır. İnsanların Allah'a en sevgili olanı, Allah'ın kullarına en çok yararlı olanıdır."⁴⁰ [no:11]

Mustafa Takî bu rivayette yer alan "iyâl" kelimesini tefsirî bir üslupla "kul" olarak tercüme eder, Allah'ın sadece muhtaç kullarını değil bütün yarattığı kulları kapsayacak şekilde mana verir. Zayıf⁴¹ olduğu ifade edilen bu hadisin yorum kısmında öncelikle "iyâl" sözcüğünün; 'bir kimsenin karısı, çoluk çocuğu, yakın akrabası gibi kendisine muhtaç olup nafakasını verdiği, bakmakla yükümlü olduğu kimseler' anlamına geldiğini belirtir. Buna göre yaratmış olduğu her şey kendisine muhtaç olup rızkını ve sair nafakasını verdiği için mahlûkatın tamamı Allah Teâlâ'nın iyâlidir. Bir kimse iyâline, çoluk çocuğuna nasıl merhamet edip onların iyiliğini isterse, yüce Allah kullarının iyiliğini daha çok ister; bütün mahlûkatına daha çok merhametlidir. Öyleyse kim olursa olsun yüce Allah'ın bütün kullarını bir tutmalı, hiçbir ayırım yapmaksızın herkese iyilik etmeli; yemlerine, barınmalarına, tımarlarına, üremelerine özen göstermek suretiyle hayvanlara bile iyilik yapmalıdır.

Mustafa Takî, hadisin, Allah'ın cansız mahlûklarına iyilik etmeyi de kapsadığını ifade ederek çevreye karşı duyarlı olmayı öğütler. Bu çerçevede ormanlardaki genç fidanları kesmemek, büyümelerini engellemek, köklerinden sökmek, türemelerine mani olmamak; otları, ekinleri çiğneyip ezmek, onlardan güzelce yararlanmak gerektiğini söyler. Böyle bir duyarlılığın ifadesi olarak fıkıh kitaplarında, arazisini sürmeyip boş bırakanların, ekin ve ağaçlarını sulamayıp kurumasına sebep olanların, dükkân ve değirmen gibi irâd ve akarına bakmayıp harap edenlerin günahkâr oldukları belirtilir. 'İslamiyet Meşrutiyete, hissi eşitliğe, terakkiye/ilerlemeye manidir'⁴² diyenlere, "baksınlar, görsünler ki İslamiyet yalnız insanlar arasında değil, bütün hayvanlar, hatta canlı cansız bütün mahlûkat arasında bile hissi müsavâtı ne belîğ bir suretle emrediyor." sözleriyle karşılık verir. Çevre duyarlılığını, her bitkinin hatta canlı cansız her varlığın her an Allah'ı zikir halinde olduğunu, yerden koparılacak her bir otun, bir zikrin eksilmesi anlamına geleceğini dile getiren bir kıssa ile pekiştirir.

"Haram olan şeylerden sakın ki insanların en âbidi olasın. Allah'ın taksim ve takdir ettiğine razı ol ki insanların en zengini olasın. Komşuna iyilik et ki (kâmil) mümin olasın. İnsanlara nefsin için hoşlandığın şeyi hoş gör ki (gerçek) Müslüman olasın..."⁴³ [no:14]

⁴⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 86, no.10033. Ebû Yâla, *Müsned*, III, 179-180, no. 3302; III, 199, no.3357; III, 232, no. 3465; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 42, no.7444, VI, 43, no. 7445, 7446, 7447.

⁴¹ Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 43, no. 7447; Suyûtî, *ed-Dureru'l-mentesira*, s. 25, (hı harfî); Hüt, *Esne'l-metâlib*, s. 138, no. 636.

⁴² İslamiyet'in terakkiye mani olmadığına dair tartışma ve cevaplar için bk., Celal Nuri [İleri], "İslamiyet Manî-i Terakki midir?" (Yay. Haz.: Ali Ertuğrul), *Tabula-Rasa Felsefe/Teoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı V, Isparta 2002, s. 241-261.

⁴³ *Tirmizî*, Zühd 2; *Ahmed b. Hanbel*, II, 310.

Senedinin *zayıf* olduğu ifade edilen⁴⁴ bu hadisin yorumunda, Mustafa Takî, sadece bu hadisin dünya ve âhîret iyiliklerinin tamamını kapsadığını belirtir. Çünkü insanın nefesine ve bedenine zarar veren her şey dinen haramdır. Haramlardan sakınıldığında hem vücut, hastalıklardan ve zayıflıktan korunmuş, hem de kimsenin malına, canına ve ırzına el uzatılmamış olur. Bu durumda âlemde hiçbir kötülük kalmaz ve herkes huzurlu olur. Ayrıca elden geldiği kadar çalıştıktan sonra Allah'ın kısmet ettiği dünya nimetlerine razı gelinip başkasının elindekine göz dikilmemesi durumunda da herkes malından emin olur; böylelikle insanlar arasında hiçbir kötülük çıkmaz. Yavan ekmeğe bile baklava gibi tatlı yenir, böylece fakir iken zenginlerden daha huzurlu bir hayat yaşanır.

Mustafa Takî burada komşu haklarına da yer verir ve iyi bir mümin olmak için komşuya iyilik etmek gerektiğini belirtir. Komşuluk, yanı başındaki en yakın evlerden başlar, derece derece köy, kasaba, vilayet, nihayet bütün memleket hatta bütün dünya insanını kapsar. Komşuya ne kadar iyilik yapılırsa müminlik derecesi de o oranda artar. İyi bir Müslüman olmak için kişinin kendi nefsi için hoş gördüğünü insanlar için de hoş görmesi gerekir. Mustafa Takî hadisin "kişinin kendi nefsi için hoş gördüğünü başkası için de hoş görmesi" fıkrasının bütün insanları her türlü iyilik ve nimetlere ulaştıracağını, bütün kötülük ve eksikliklerden kurtaracağını, her insanın kendisi için hoş gördüğünü bütün insanlar için de hoş görmesi durumunda, artık arada hiçbir problemin kalmayacağını belirtir. Çünkü her iyilik, artık insanlar arasında müşterek olmuş olur, kimse kimseden aşağı kalmaz. Herkes eşit ve her nimetin sahibi olmuş olur.

Mustafa Takî kişisel terbiyeye de önem verir. Bu manada "*Diline ve namusuna sahip ol!*"⁴⁵ [no:15] rivayetine yer verir. Ona göre dili korumak; sövmek, yalan söylemek, iftira etmek, malayani/faydasız söz söylemek; gevezelik, şarlatanlık, gıybet, gammazlık, nemmamlık gibi dil ile olan bütün fenalıkları kapsar. Keza içki, şarap ve sair müskirat ve haram olan şeyler de buna dâhildir. Namusu korumak ise zina ve fuhşiyatın her çeşidi buna dâhildir. Mustafa Takî, "dünyada dinen ve aklen belirlenmiş hiçbir fenalık yoktur ki bu hadis-i şerif onu men etmiş olmasın. İnsan sadece bu 'lafzı az fakat manası çok' hadise göre davranırsa, hem kendi nefesine ve hem de başka bir mahlûka zarar veremez", demektedir.

"*Bana altı şeye devam sözü veriniz. Ben de sizin cennete girmenize kefil olayım. O altı şey: Namaz kılmak, zekât vermek, emaneti yerine getirmek, zinaya yaklaşmamak, mideye haram lokma sokmamak, dili haramdan sakınmaktır.*"⁴⁶ [no:16]

Mustafa Takî bu hadisin yorumuna *namazın önemine* yer vererek başlar. Namazın nefsi tezkiye ettiğini, her iyiliğe alıştırdığını ve her fenalıktan uzaklaştırdığını belirtir. Namazını hakkıyla kılan bir kimsenin

⁴⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 44, no. 85.

⁴⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 60, no. 144.

⁴⁶ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, I, 293, X, 301; Alâu'd-Dîn el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, th., Mahmûd Ömer ed-Dimyâti, Beyrut 1424/2004, XV, no. 43530; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 213, no.1433.

hiçbir şekilde elinin kötülüğe varmayacağını söyler. Zira günde beş defa Rabbinin huzurunda el bağlayıp duran, yalvarıp yakaran; emir ve yasaklarının, rahmet ve azabının yer aldığı ayetleri okuyup tezekkür eden, havf ve recasıyla gönlü yumuşayan, kalbi ilâhî nurun feyz ve bereketiyle dolan bir kimse, beş vaktin aralarında Allah'a karşı taşıdığı ürpertiye, huzurundayken iliklerinde hissettiği haz ve lezzeti unutmaz, dolayısıyla nehyettiği günahlara da meyletmez; rabbinin kullarına da eziyet etmez. Namazını namaz denebilecek şekilde hakkıyla kılar ve vücudu namazda, kalbi başka şeylerde olmazsa, beş vaktin arası o beş vakit namazın zevk ve huzuruyla geçer.

Mustafa Takî, yorumuna, ikinci olarak ele aldığı *zekâtın* tanımıyla devam eder. Zekât'ı basit bir üslupla herkesin anlayacağı genel bir ifade ile 'malın kırkta birini senede bir defa muhtaçlara vermek' şeklinde tanımlar. Bir ülkede oturan zenginlerin mallarının bir kısmını ayırıp vermeleri durumunda o ülkede ihtiyaç sahibi fakir ve yoksulların kalmayacağını söyler. 'Servet dağılımında dengeyi sağlamak için zenginlerin malını paylaştırmak isteyen Avrupa'daki fırka-i iştirakiyye (Sosyalist Parti), İslamiyet'teki bu zekât, sadaka, kefare, nezir, kurban bahislerini görselerdi, muhtemelen bu sevdadan vazgeçerlerdi', der.

Üçüncü olarak ele aldığı *emanetî*, 'kendisine tevdi olunan, ismarlanan şeyleri nasıl ismarlanmış ise öylece yerine getirmek' şeklinde tanımlar. Ona göre emanet; kişisel ve toplumsal her vazifeyi içine alır. İnsana Rabbinin, peygamberinin emrettiği her şeyi yerine getirmek, nehyettiği her şeyden sakınmak emanettir. Bir kimsenin diğer kimseye, muhafaza için veya başka birine götürmek için verdiği her şey, söylediği her söz emanettir. Bir kimsenin evladı, iyâli/bakmakla yükümlü olduğu kimseler, komşusu, akrabası ve onların hukuku hep emanettir. Devlet başkanlığından alın da bir jandarma erine, bir köy bekçisine varıncaya kadar kendilerine tevdi edilen vazifeler hep emanettir. Seçme ve seçilme, hatta her türlü vatandaşlık haklarının yerinde kullanılması emanettir. İlim ve marifet, amel edilmek ve diğerlerine öğretilmek için sahipleri üzerinde bir emanettir. Allah'ın insanlara ihsan ettiği göz, kulak ve sair vücut azaları, sıhhat ve afiyet, akıl ve zekâ, hep hayırlı ve insanoğluna yararlı işlere sarf edilmek üzere verilmiş birer emanettir. Namus, mide ve dil her türlü haramlardan korunursa, sahibi her iyiliğe ulaşmış olur.

"Bir kimse Allah'tan sakınırsa Allah da o kimseden her şeyi korkutur. Bir kimse Allah'tan sakınmazsa Allah da o kimseyi her şeyden korkutur."⁴⁷ [no:17]

Mustafa Takî, Suyûtî'nin *zayıf* olduğunu belirttiği⁴⁸ bu hadisin anlamının, yalnız şahıslara değil, bütün sorumlu makam, heyet ve meclislere de teşmil edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu sorumlu makamlardan biri, zamanın heyet-i içtimaiyesidir. Bir şahıs gibi bir heyet-i içtimaiye, diğer bir ifade ile milleti temsil eden bir meclis, bir millet veya bir

⁴⁷ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 551, no. 8299; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 60, no.5880.

⁴⁸ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 551, no. 8299.

devlet Allah'tan korkar, her kanun ve muamelesini ilâhî emir ve adalete uygun tatbik eder, ilâhî hükümlere ters düşen zulüm ve kötülüklerin yaygınlaşmasından sakınırsa, Allah Teâlâ o meclisi, o milleti ve devleti diğer meclis, millet ve devletlere karşı heybetli gösterir; hepsini ondan korkutur. Fakat bunlar, Allah'tan korkmaz, emir ve adaletini tatbik etmez, yasaklarından kaçınmaz, zulüm ve kötülükler meydana verirlerse, o millet ve devlet, diğer devlet ve milletlere ne kadar yaranmaya çalışırsa çalışsın, onları ne kadar taklide özenirse özensin, yine o yaranmaya çalıştığı, taklidine özendiği devlet ve milletlerden kendisini korkutur; onları kendisine güçlü ve heybetli gösterir. Mustafa Takî, Osmanlı Devleti ve milletinin önceki dönemlerdeki durumu ile kendi dönemindeki durumunu örnek olarak verir. O sağlam, kopmayan ilâhî ipe sıkı sıkıya bağlı oldukları dönemlerde birkaç yüz sene önce nasıl fetih ve başarılarla imza attıklarını, her devlet ve milletin kendilerini taklide özendiğini, kendilerinden nasıl korkup aynı zamanda hürmet ettiklerini, fakat tam aksine ilâhî emir ve adaleti bıraktıkları şu birkaç yüz seneden beri ise devlet ve milletin heybetinin ne derece ayaklar altına düştüğünü, bütün devlet ve milletlerin kendilerine nasıl musallat olduklarını, topraklarına ve millete bütün güçleri ile nasıl tecavüz ettiklerini ibretle anlatır.

Mustafa Takî, "*Hayra önyak olan onu kendisi yapmış gibidir.*"⁴⁹ [no:18] hadisinin yorumunda güncel problemlerin çözümüne somut öneriler sunar. Bir köyde veya herhangi bir yerde bir bataklık varsa onun kurutulmasını, gerekli yerlere yol ve köprülerin, misafirhane ve çeşmelerin yaptırılmasını; ağaçların dikilmesini, ormanların yetiştirilmesini, yeni ve gelişmiş ziraat ve zanaat aletlerinin getirtilmesini; cami, okul ve medreselerin yaptırılmasını ve bunlara topyekûn önyak olunmasını tavsiye eder. Zira bu tür hayırlara önyak olanlar, bizzat kendileri yapmış gibi sevaba, Allah'ın ve peygamberin rızasına nail olurlar. Bir kimse büyük bir üniversite, fakülte veya harp okulunun yapılmasına sebep olsa, buradan yetişen âlimlerin, sanatkârların ülkeye, millete sağlayacakları faydalardan, o harp okullarından çıkan subay ve komutanların gayretleriyle yapılan savaşların sevabından o kimsenin bir hissesi olur. Kendi evladının veya başka bir çocuğun okutulup yetişmesine sebep olanlar da böyledir. Tam tersi meyhane, kumarhane gibi kötü yerlerin yapımına sebep olan kimseler de buralarda işlenen günahları kendileri de işlemiş gibi olurlar.

"*Küçüğümüze merhamet etmeyip büyüğümüze saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan bizden değildir/bizim tercihimizden yana değildir.*"⁵⁰ [no:19]

⁴⁹ Tirmizî, İlim 14; Ahmed b. Hanbel, V, 274, 357; el-Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr*, no. 1742, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=8&book=1586>, siteye eklendiği tarih, 22. 12.1425; Ebû Yâlä, *Müsned*, III, 452, no.4280 (farklı bir versiyonla); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 186-187, no.5945, XVII, 227-228, no.628, 629, 631, 632; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 116, no. 7655, 7657; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 300, no. 1966, I, 653, no.4246, 4247; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, VI, 153-154, no.16048, 16049, 16050, 16051; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 255, no. 669, I, 480, no.1282.

⁵⁰ Tirmizî, Birr 15; Ebû Dâvûd, Edeb 58; Ahmed b. Hanbel, I, 257; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 225, no.2157.

Mustafa Takî, bu hadisin yorumunda hürriyet ve eşitliğin yanlış anlaşılması gerektiğini, hukuk karşısında büyük-küçük herkes eşit olmakla beraber yaş, ilim, marifet, iyilik, takva ve insanlara sağlanan yararlılık itibarıyla toplumun büyükleri, küçükleri olduğunu vurgular. Bu durumda küçüklerin büyüklere hürmet, büyüklerin de küçüklere şefkat ve merhamet göstermeleri, büyüklüklerine mağrur olup da küçüklere karşı tekebbür ve tahakküm etmemeleri gerekir. Onlara daima güzellik ve şefkatle muamele etmeli, onları her işte himaye edip iyiliğe sevk etmelidirler. Ayrıca herkesin birbirini dinen ve aklen iyi olan işlere teşvik, kötü işlerden de sakındırması gerekir. Mustafa Takî, devamlı makbul olan hürriyetin böyle insanî şartlara tabi olduğunu, yoksa hayvanların hürriyeti, serbestliği gibi küçüğün-büyüğün belli olmaması, gücü yetenin diğerini ezip boğması olmadığını söyler. Hürriyet ve eşitliğin böyle belli ölçülere tabi olduğunu, kuralları hiçe sayıp büyüğünü, küçüğünü, iyiliği ve kötülüğü tanımayanların Efendimiz Aleyhisselâm'ın 'bizden yani ümmeti Muhammet'ten değildir' ağır hitabıyla karşılaşacağını vurgular. Mustafa Takî buradaki "bizden değildir" ifadesine açıklık getirmemiştir. Gerçek şu ki bu ifade İslam Dininden çıkmak anlamında değildir. Bunu, "bizim metodumuz, gidişatımız üzere değildir" veya "ön gördüğümüz kurallara bağlı, tercihimizden yana değildir" şeklinde yorumlamak daha uygundur. Mustafa Takî yorumunu, "Elbette hiç birimiz o ümmet-i necîbe şerefinden çıkmak istemeyiz; büyüğümüze büyük, küçüğümüze küçük muamelesi yapar, birbirimizi iyiliğe sevk, kötülükten men ederiz." sözleriyle bitirir.

*"Mümin menfaat demektir. Onunla yol arkadaşlığı etsen sana faydası olur; eğer ona bir şey danışsan sana faydası olur; eğer onunla ortaklık kursan yine sana faydası olur. Hâsılı onun bütün işleri menfaattir/yararlıdır."*⁵¹ [no:20]

Mustafa Takî bu hadisin⁵² yorumunda, metinde belirtilen nitelikte mümin olamadığımız için üzülür. Ona göre söz konusu nitelikte mümin olsaydık dünya yararlılığımızla dolardık. Eğer hiç kimseye menfaatimiz olmuyor veya çok az oluyorsa, demek ki imanımız o kadar kuvvetli değildir. Tam mümin olabilmek için her iş ve sözümüzün, diğer bütün insanlara yararlı olması gerekir. Hâsılı başkalarına o kadar çok yararlı olmaya gayret etmeliyiz ki bütün vücut ve varlığımız bizatihi menfaat olmalıdır. Yararlı olmak da derecesine göredir. Sadece evlât ve ailemize, komşu ve akrabalarımıza yönelik değil, bütün insanlara, hatta bütün mahlûkata yönelik olmalıdır. Müminlik de başkasına sağlanan menfaat ölçüsündedir. Her hareketimizi devletin ve milletin yararına hasredersek işte o zaman kâmil mümin oluruz.

⁵¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, Beyrut trs., VIII, 129, (Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye).

⁵² Ebû Nuaym (ö.430/1038), İbn Ömer'in (r.a.) Hz. Peygamber'den bu lafızla naklettiği bu rivayetin *garib fakat sabit ve sahih* olduğunu söylemektedir. [Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 129]. Suyûtî ise *zayıf* olduğunu belirtir. [Su ütî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 662, no. 9161].

"İman ehli bir mümin gövdedeki baş mesabesindedir. Baştaki bir ağrıdan dolayı vücudun her tarafı acı çektiği gibi her bir müminin çektiği acıdan dolayı diğer müminler de acı çeker."⁵³ [no:21]

Mustafa Takî; birlik, muhabbet ve eşitliğin kuru sözden ibaret olmadığını; bu kavram ve olguların, müminim diyen herkesin bir diğer mümin kardeşinin derdiyle dertlenip çektiği acıdan dolayı acı çekmesini gerektiren son derece önemli ve eylemsel olgular olduğunu belirtir. İslamiyet'in öngördüğü birlik ve eşitlik bunu gerektirir. O kadar ki her mümin bir gövdenin başı mesabesinde olmalıdır. En önemli aza baştır; göz, kulak, dil, dimağ gibi diğer önemli azalar da baştır. Baştaki azalardan birine bir ağrı isabet etse bütün vücut rahatsız olur; ağrıyı hep birlikte çekerler, çaresine de hep birlikte koşarlar. Hadisin işaret ettiği gibi müminler de böyle olmalıdır.

Mustafa Takî'ye göre devlet ve milletin hayatta kalabilmesi, diğer bütün devletlerden her yönüyle daha güçlü olmasına bağlıdır. Geri kalmanın birçok sebebi olabilir, ancak o an maruz kalınan durumun tek sebebi geri kalmışlıktır. Bunun farkında olan Mustafa Takî, tek kurtuluş çaresinin askerî donanımın yanı sıra, insan unsuru olarak da yabancı devletlerden daha ileri seviyeye çıkmak olduğunu söyler. Gemi, top ve tüfek gibi deniz ve karadaki kuvvetlerinin bütün teçhizatlarının daha mükemmel, askerlerinin daha talimli, toplum olarak daha zengin, daha gayretli, fedakâr, bilgili, görgülü, hünerli olmaları gerekir. Bu eksikliklerin giderilmesi sadece devletin işi değildir, birey olarak da herkesin üzerine düşeni yapması gerekir. Milletin bütün fertleri bu eksiklikleri gidermeye dinen de sorumludurlar. Allah katında olduğu gibi, vicdanları nezdinde de borçludurlar. Hükümet yapmıyorsa bunu millet yaptırmalı, ona yardım etmeli, sorup sormalı ve takip etmelidir; meşruti bir hükümette –bugün buna demokratik bir hükümet denebilir- bir çoban bile bu vazifeden, bu mesuliyetten kendini kurtaramaz. Mustafa Takî, vatanın savunmasında somut öneriler sunar. Vataana ve millete yönelik hizmeti tabana yaymaya, her şeyi devletten beklememe bilincini yaygınlaştırmaya çalışır. Hadis-i şerife atıfta bulunarak bir vücut gibi olmak, herhangi bir yerde bir dert varsa hep birlikte çaresine koşmak, ilerlemenin çarelerini hep birlikte düşünmek gerektiğini söyler. Mustafa Takî'ye göre, olduğu gibi sabit kalmak yine bir derttir; yabancı devletler, günden güne ilerlerken yerinde sabit durmak; ezilmek, mahvolmak demektir. Bu derdin giderilmesi güçlenmeye, ilerlemeye bağlıdır. Öyleyse bu yolda herkesin hep birlikte gayret sarf etmesi gerekir. Mustafa Takî burada acı bir itirafta bulunur. Yabancı devletler, trenlerle birkaç saat içinde Osmanlı sınırlarına binlerce asker ve mühimmat yığarken Osmanlı'nın doğru dürüst şoseleri/toprak yolları bile yoktur. Bu durum karşısında öküz arabaları ve zayıf merkeplerle asker ve mühimmatın yetiştirilemeyeceğini, mükemmel zırhlılara, âdi gemilerle karşı çıkılamayacağını, onlar günden güne hatır ve hayale gelmeyen süratli, ateşli toplar, silahlar, bombalar icat edip dururken; paslı,

⁵³ Ahmed b. Hanbel, V, 340; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 131, no. 5743. Farklı bir versiyon için bk. Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VII, 180, no. 9919.

eski tüfeklerle onlara karşı konulamayacağını söyler ve bu sözleriyle yakın tarihimize de ışık tutar.

*"Allah Teâlâ'nın insanların ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak görevlendirdiği birtakım kulları vardır. İnsanlar ihtiyaçları için onlara iltica ve müracaat ederler. Onlar, Allah'ın azabından emindirler."*⁵⁴ [no:24]

Mustafa Takî, bu rivayetin yorumunda, Allah Teâlâ tarafından insanların zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasına tayin ve tahsis edilen bu kulların, 'iyi niyetle sırf Allah için söz konusu ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olmayı kendilerine iş edinen kimseler' olduğunu ifade eder. Burada kastedilen mana şüphesiz karşılıksız bir bağışlama değil, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretimidir. Mustafa Takî'nin ifadesiyle memurların, bilhassa belediye memurları, sanat erbabı ve çiftçilerin ekserisi, kısmen doğrudan doğruya kısmen de dolaylı olarak insanların ihtiyaçlarıyla meşgul olmaktadır. Bu yönüyle bunlardan her kim hizmetini Allah için güzellikle ifa eder ve insanların ihtiyaçlarını tedarik etmeyi kast ederse, bu hadis-i şerifin müjdesinden mahrum olmasa gerektir. Bu yorum gerçekten anlamlıdır. Bu anlayışa göre yapılan her türlü meşru iş ibadettir; Allah için halka hizmet sunma amacıyla yapılan her meşru işin uhrevî bir mükâfatı vardır. Bu aynı zamanda İslam'ın hayata bakış felsefesidir.

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Birbirlerine hıyanet etmedikleri sürece iki ortağın üçüncüsü benim! Fakat biri diğerine hıyanet ettiği an hemen aralarından çıkarım.'"55 [no:25]

Bu hadis licaretin önemini ve ticarete ortaklık ahlâkını vurgulayan bir muhtevaya sahiptir. Mustafa Takî, hadisin öncelikle ortaklığı teşvik ettiğini, ardından da hıyanet eden ortaklar için büyük bir tehdit içerdiğini söylemektedir. Mustafa Takî'ye göre ortaklık sadece bir malda veya ticarete değildir. İnsanlar, bireyler arası ilişkilerde, Allah Teâlâ'nın bütün insanlara bahş ve hıyan ettiği dünya nimetlerinin tümünde, birbirlerine karşı borçlu oldukları hukuk ve meşru vazifelere riayette müşterektirler. İnsanlar birbirlerine karşı sadakat ederlerse Allah Teâlâ onlarla ortak olur; yani onlara olan lütuf, rahmet ve bereketini artırır. İnsanlar birbirlerine hıyanet ederlerse Allah Teâlâ onları terk eder; lütuf, rahmet ve bereketini azaltır. Bir vatanda veya bir devletin tabiiyetinde bulunan fertler, o vatanın nimetlerinden yararlanmada ve hukukunda müşterektirler; bizatihi vatanın ve bünyesinde taşıdığı nimetlerin kadrini bilmeleri gerekir. Binaenaleyh vatanı sahihsiz bırakmayıp her tarafını kara ve demir yolları ile birbirine bağlamalı; denizlerini, limanlarını, ırmaklarını, dağlarını, ovalarını elverişli oldukları derecede kamu yararına sunmalı; düşmanın tecavüzlerinden

⁵⁴ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 358, no. 2350. Suyûtî bu hadis hakkında *hasen* değerlendirmesi yapmıştır. *"Allah'ın, insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel olarak görevlendirdiği birtakım kulları vardır. Onları ateşle cezalandırmayacağına dair kendi nefisine yemin etmiştir."* Albânî, bu versiyonun büsbütün zayıf olduğunu söylemektedir. Bk. Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, VII, no. 3196.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, th., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1411/1990, II, 60, no. 2322/191.

korumak için bilgili ve donanımlı güçlü ordular yetiştirmeli; hiçbir devlette olmayan silahlar, toplar, vapurlar, zırhlar yapmalı; bu bayındır ve geliştirmenin tamamını müşterek vazife bilip herkes gücünün, kuvvetinin yettiği kadar büyük işlerin husulüne gayret etmelidir. Hiç kimse "benim neme lazım" dememelidir. Örneğin bir kasaba, mahalle ve köy ahalisi dâhil, o mahallin yaylasını, merasını, sularını, ormanlarını, yollarını, sokaklarını kendi aralarında ortak bilmeli; biri diğerlerine hıyanet etmeden el birliğiyle geliştirip güzelleştirmesine, temizliğine dikkat etmelidir. Ayrıca büyük şirketler, kumpanyalar, ortaklıklar kurmalı, fakat birbirlerine karşı son derece doğru ve dürüst olmalı, birbirlerine hıyanet etmemeli; memurlar ve vazife üzerinde bulunan kişiler, devlet ve milletin işlerini idare etmede müşterek oldukları için yapılması gerekeni başkasının üzerine atmadan el birliğiyle ve suhuletle çalışmalıdırlar. Hâsılı saymak mümkün olmayan insanlığın yararına olan işlerin tamamında herkes vazifesini yaparak diğer ortaklarına sadakat göstermelidir ki Allah Teâlâ'nın lütfü, yardımı, bereketi beraberlerinde olsun ve hiçbir işte hiçbir kimseye hıyanet etmemeli ki Allah Teâlâ da kendilerine lütuf sunmayı terk etmesin.

*"İslamiyet temizdir öyle ise temiz olunuz. Çünkü cennete sadece temiz olanlar girecektir."*⁵⁶ [no:30]

Mustafa Takî bu rivayetin⁵⁷ yorumunda İslamiyet'in temizliğe verdiği önem üzerinde durur. Buna göre Müslümanlık zaten temizlik demektir. İbadet ve taatler hep bu esas üzerine bina edilmiştir. Beş vakit namaz için günde beş defa abdest almaya, cünüplük için tepeden tırnağa yıkanmaya; vücutta, elbisede, namaz kılacak yerde küçük bir pislik dahi bulundurmamaya dinen mecburiyet vardır. Ona göre bu dinî emirlerin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesiyle beraber, evlerin, sokakların, mahalle ve köylerin içi, dışı her türlü pislikten temiz tutulması, her şeyin belediye ve hükümetten beklenmemesi gerekir. Mustafa Takî burada tam bir çevrecidir. Hem dinî emirlerin ve hem de tabiat kanunlarının gereği olarak her yer, her vakit temiz tutulmalıdır. Müslümanlığın gereği de budur. Böyle yapılırsa ancak cenneti kazanmaya layık olunur. Sonuç olarak dünyada temiz olunmalı ki hastalıklardan uzak bir hayat yaşanmış olsun. Bununla beraber temizlik sadece zahire hasredilmemeli, iç ve ruh temizliği de unutulmamalıdır.

*"Evlentiniz, çoğalınız! Çünkü ben kıyamet gününde başka ümmellere karşı sizin çoğuluğunuzla övünürüm."*⁵⁸ [no:32]

Mürsel olarak rivayet edilen ancak bu manada pek çok rivayetin geldiği belirtilen bu hadisin yorumunda, Mustafa Takî nüfusun devlet için

⁵⁶ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, VIII, 123, no. 25996; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 341, no. 922.

⁵⁷ Sehâvî (ö.902/1496) ve Suyûtî bu rivayetin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Albânî de bu görüşü benimsemiştir. Bk. Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 176, no. 302; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 298, no. 1953; *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa*, Riyâd trs, V, 489, no. 2470, (Mektebetü'l-maârif, 1. bs.)

⁵⁸ Ebû Bekr Abdurrezzâk Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, th., Eymen Nasruddin el-Ezherî, Beyrut 1421/2000, VI, 138 no.10432 (2887); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 380, no 1021; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 117, no.44435.

bir güç olduğunu ifade eder. Ona göre bir devletin mevcudiyeti, şevket ve azameti, nüfusunun çokluğu oranındadır. Ne mal, ne de servet, nüfus gibi değildir. Ayrıca insanın, varlık olarak, maddiyatla ölçülemeyecek kadar büyük bir değeri vardır. Zira yerler, gökler ve bunların bütün nimetleri hep insan için yaratılmıştır. Öyle ise her insan hem kendisinin ve hem de diğer insanların değerini iyi bilmeli; bir insanı, özellikle kendi milletini teşkil eden her bir ferdi, dünya dolusu mala ve hiçbir şeye değişmemeli; onu daima üstün ve saygın tutmalıdır. Mustafa Takî bazı yabancı devletlerin meşru olmayan yollarla milletlerini çoğaltmaya çalıştıklarını, fakat bu kabil teşebbüslerin sağlıklı bir neslin yetişmesine engel olduğunu söylemektedir. İslamiyet'in nikâhta ısrar etmesinin en büyük sebebi budur. Çünkü çocuk ana ve babasının terbiyesiyle büyür.

Mustafa Takî, Suyûtî'nin zayıf olduğunu belirttiği, "Rızkı yeraltı zenginlik kaynaklarında arayın."⁵⁹ [no:34] rivayetinin yorumunda yeraltı zenginlik kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi yönünde toplumu harekete geçirmeye çalışır. Yerin birçok gizli nimetleri vardır, bunları çıkarıp insanlığın yararına sunmak gerekir. Her yerin kendine özgü verim potansiyeli vardır. Ziraatçılığın ilmini, dolayısıyla elde bulunan arazide nelerin yetişip yetişmediğini, verim ve hâsılatı artırmak için nelerin yapılması gerektiğini öğrenmeli, sadece atadan görülenlerle yetinmemeli, bütün bu hususların ilmini öğrenmelidir. Ayrıca yabancıların icatlarıyla buldukları ziraat aletlerini getirtip kullanmalı, bununla da yetinmeyi bilerek ilerledikçe onlardan daha iyisi icat edilmelidir. Mustafa Takî sonuç olarak Hz. Peygamber'in emrine uymuş olmak, dünya ve âhireti kazanmak için Allah'ın yerde gizlediği rızıkları çok çalışmak suretiyle açığa çıkarmak ve yerlerde gizli bulunan her türlü madenleri bulup işletmek gerektiğini söyler. Yorumunda "İslamiyet mânî-i terakkidir." diyenlere bu hadis-i şerifi de görmelerini öğütler.

"Zan ile hareket etmekten sakınınız. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır. Birbirinizi gizlice araştırıp da gizli yönlerinizi öğrenmeye çalışmayınız. Birbirinizle rekabet etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize sırt dönmeyiniz, ey Allah'ın kulları kardeş olunuz, kardeş! Evleninceye kadar veya istemekten vazgeçinceye kadar birinin talip olduğu kıza başka birisi talip olmasın."⁶⁰ [no:35]

Mustafa Takî, 'Rekabetî 'bir iyiliğin yalnız kendisinde olmasını istemek', 'hasetî de 'başkasının iyiliğini istememek' şeklinde son derece anlamlı bir şekilde tercüme eder.⁶¹

⁵⁹ Ebû Yâlä, *Müsned*, IV, 20, no.4367; Deylemî, *Firdevs*, I, 80, no.243; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, II, 87, no. 1233; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, IV, 11, no.9298.

⁶⁰ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 447, no. 2901. Değişik versiyonlar için bk. *Buhârî*, *Vesâyâ* 8, *Nikâh* 45, *Ferâiz* 2, *Edeb* 57, 58; *Müslim*, *Birr* 28; *Tirmizî*, *Birr* 56; *Muvattâ'*, *Hüsnü'l-huluk*, 15; *Ahmed b. Hanbel*, II, 245, 287, 312, 342, 465, 470, 482, 492, 504, 517, 539.

⁶¹ "Zanna itibadan veya suizandan sakınınız. Çünkü suizan en yalan sözün menşeidir. Birbirinizin gizli ahvalini gizli gizli araştırıp anlamağa çalışmayınız. İşitip dinlemeye çalışmayınız. Bir iyiliğin yalnız kendi nefsinizde olmasını istemeyiniz. Birbirinize haset, iyiliğini istememek etmeyiniz, birbirinize bazı buğz ve adavet beslemeyiniz, birbirinize arkanızı dönmeyiniz ve küsmeyiniz ey Allah'ın kulları hep birbirinizin kardeşleri olunuz. Bir

Mustafa Takî burada toplumsal ahlâkı ilgilendiren son derece önemli bir hadise yer vererek, hadisın, sosyal gelişmenin önüne geçen başlıca yasakları dile getirdiğini ifade eder. Sû-i zannın her türlü gelişmeye mani olduğunu, birbirine sû-i zan besleyip güvensizlik duyan iki kişinin bir araya gelip de muhabbetle sohbet dahi edemeyeceklerini, ortaklık kurup ticaret yapamayacaklarını, birbirlerine hafiyelik yapanların da hiçbir zaman rahat ve huzur içinde olamayacaklarını belirtir.

Mustafa Takî, "Her duyduğunu başkasına söylemesi kişiye günah olarak yeter."⁶² [no:36] hadisinin yorumunda, hedef kitle olarak toplumun dedikodu üretme merkezleri olan kahvehanelerde vakit geçirenleri seçer. O, özetle, bazı insanların kahvehane ve diğer toplanma yerlerinde aslı ve esası olmayan veya mahiyet ve hakikati bilinmeyen birtakım haberleri nakledip anlatacaklarına ve başkalarının gıybetini yaparak kıymetli vakitlerini israf edeceklerine vatan, din ve milletin yararlı işleri üzerinde kafa yorup müzakere etmeleri halinde daha iyi bir iş yapmış olacaklarını belirtir.

"İlim Çin'de de olsa arayıp tahsil ediniz. Çünkü ilim tahsil etmek her Müslümanın üzerine farzdır. Melekler, ilim taliplerine/öğrencilere ilim tahsilinden hoşlandıkları için kanat gererler."⁶³ [no:37]

Mustafa Takî, Nevevî'nin (ö.676/1277) mana yönüyle doğru kabul edip sened bakımından zayıf olarak değerlendirdiği,⁶⁴ İbn Hacer'in (ö.852/1448) ise bütün tariklerini vâhi derecede zayıf olarak ifade ettiği bu hadisın yorumunda, herhangi bir branş veya alan ayırımı yapılmaksızın ilmin mutlak olarak zikredildiğini, bunun da gerek dünyaya gerek âhirete yararı olan her ilmin tahsil edilmesi gerektiği anlamına geldiğini ifade eder. O halde ilimden kasıt sadece din ilmi değildir. Ayrıca dünya mamur olursa, dolayısıyla din de yücelmiş olur. Dünya ilminin dine yardım ettiği de söz konusudur. Örneğin savaşa yararı olan ilimleri öğrenmek sayesinde düşmana galip gelinir. Bu sayede din hem korunmuş ve hem de yücelmiş olur. Hâsılı her şeyi bilmek, bilmemekten iyidir. Mustafa Takî'ye göre, Peygamber döneminde Müslüman olmayan bir ülkenin zikredilmiş olması, ilim tahsil etmek için yabancı, hatta müşrik olan bir memlekete dahi gidip ilim tahsil edilebileceğini gösterir. Bu aynı zamanda onların dilini öğrenmenin gerekli olduğunu da ifade eder. Mustafa Takî, kendi zamanında ilim ve fen Avrupa'da olduğu için oralara gidip ilim tahsil etmenin dinen bir sakıncası olmadığını belirtir. Mustafa Takî aslında tam bir ilim aşığıdır, memleketin ilimsiz kalkınamayacağını farkındadır. Memleketi ileriye götürecek ne varsa hepsine temas eder ve yollarını da gösterir. Bunun hem dinî temellerini ve hem de dinin yaklaşımını, en ince detayına kadar halka anlatmaya çalışır. İlimi, köylere varıncaya kadar

erkek diğer bir kardeşinin talip olduğu bir kızı istemesin. Ta ki ola ki talip olan ya nikâh veya terk edinceye kadar."

⁶² Ebû Dâvûd, Edeb 81; Hâkim, Müstedrek, I, 195, no.381/92, 382/93.

⁶³ İbn Abdilberr, Câmîu beyânî'l-ilm ve fadlîh, th., Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Riyâd 1414/1994, I, 28-29, no. 20-21.

⁶⁴ İbn Mâce, Mukaddime 17; Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 154, no. 397.

vatanın her sathına yayma amacındadır. Bunun başarılabilmesi için halkı her türlü okul ve medreselerin kurulmasına katkı sağlamaya davet eder. Bulunduğu yer ister Avrupa, ister Asya veya Amerika olsun, oralara kadar gidip o ilmin tahsil edilmesini, elde edilmemiş hiçbir ilmin kalmamasını ister. Mustafa Takî zamanın en büyük gücünün ilim olduğunun bilincindedir.

*"Allah Teâlâ, ilmi, insanların zihinlerinden çekip almak suretiyle almaz. Lakin ilmi âlimleri almak suretiyle alır. Öyle ki hiçbir âlim bırakmadığında insanlar birtakım cahil reisler edinirler. Halk onlara birtakım sorular sorarlar. Onlar da ilimsiz fetva verirler. Sonunda hem kendileri saparlar, hem insanları saptırırlar."*⁶⁵ [no:39]

Mustafa Takî, bu hadisin yorumunda çarpıcı noktalara temas eder ve 'her beldede bir iki âlim olsa ve onlar da kendileri gibi âlim yetiştirmiyorlarsa, vefat ettikten sonra dini meselelere kimler cevap verecek?' sorusuyla âlimleri sorgular. Her âlim mullaka gelecek kuşakların âlimini yetiştirmelidir. Aksi takdirde toplum, muhtaç olduğu alanlarda doğru bilgilendirilmezse yanlış ve sapıklığa düşebilir. Sapık fikirlerin çoğu, toplumun doğru bilgilendirilmemesinden kaynaklanır. Bunun çaresini düşünmek toplumun üzerine farzdır. Bu arada mevcut âlimlerin kadri de bilinmelidir. Doğal olarak âlimler kendi yerlerine halef yetiştirmeleri için gayret sarf etmeli, vatandaş da çocuklarına, özellikle dinî ilimleri öğretmeli ve tahsil ettirmelidir. Yoksa İslam âleminin hiçbir düşmanı olmasa bile dinî ilimlerin inkırazı düşman olarak yeter. İnsafla düşünmek gerekirse çocuklarımıza hemen para kazandırmanın yollarını aramaktan ziyade, öncelikle dinlerini öğrenme çarelerini aramalıyız.

Günümüzde misyonerlik faaliyetlerine bakıldığında Mustafa Takî'nin "İslam âleminin hiçbir düşmanı olmasa bile dinî ilimlerin inkırazı düşman olarak yeter." sözünün ne kadar anlamlı olduğunu görmek mümkündür. En büyük kimlik kaybının din değiştirme ile başladığını, tersinden söylemek gerekirse, kimliği koruyan en önemli unsurun din olduğunu, din zayıfladıkça kimlik bağlarının da zayıfladığını, vatan ve devlet uğrunda canını feda edecek en güçlü manevî motifin din olduğunu unutmamak gerekir. Bugün kapkaç, hırsızlık, adam öldürme ve gasp gibi birtakım olumsuz sosyal olayların altında yatan gerçeğin, dinî duyarlılıkların zayıflatılması olduğunu görmek gerekir. Yıllar önce dinin bu gücünü fark eden Mustafa Takî, toplumun manevî duygularını besleyecek ilim yuvalarının açılmasına destek arayışı içindedir. Çanakkale'deki uyanışın kaynağındaki ruhu görmezlikten gelmenin büyük bir yanlış olacağı kanaatindeyiz.

*"Allah Teâlâ her işin iyi ve kadri yüce olanını sever. Kötü ve değersiz olanını sevmez."*⁶⁶ [no:45]

⁶⁵ Buhârî, İlim 34, İ'tisam 7; Müslim, İlim 13, 14; Tirmizî, İlim 5; İbn Mâce, Mukaddime 8; Dârimî, Mukaddime 26; Ahmed b. Hanbel, II, 162, 190, 203.

⁶⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 2894. Benzer bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, I, 112, no. 153/153. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 284, no. 743. "Allah kerimdir, cömertliği sever; yüce ahlâkı da sever; kötü ve değersiz olan şeyi sevmez." Hâkim, *Müstedrek*, I, no.151, 152.

Mustafa Takî bu rivayetin yorumunda kişilik ve ahlâk olarak seviyeli olmak, iş üretimi konusunda en iyisini yapmak noktası üzerinde durur. Ahlâk ve adaletin yüceltilmesi ve bu konuda olağan üstü bir gayret gösterilmesi gerektiğini belirtir. Yabancı milletlere karşı câhil, âtil, zelîl, miskîn olmak, kabul edilebilecek bir durum değildir. Toplumun bilgi, hüner ve sanatının, huy ve adetlerinin hep üstün olması gerekir. Karada ve denizde onlardan daha güçlü, toplum olarak onlardan daha şerefli ve hâsîyetli olmak, her bireyin hedefi olmalıdır. Hâsılı her bireyin işi, bütün milletlerinkinden daha iyi ve daha üstün olması gerekir ki hadiste ifade edilen yüce Allah'ın sevgisi kazanılabilsin.

*"Bir kimse bir şey dikse ve ondan bir adam ve(ya) Allah'ın yarattığı mahlûkattan birisi yese, o yedikleri şey, mutlaka onu diken kimse için sadaka olur."*⁶⁷ [no:48]

Mustafa Takî bu hadisin yorumunda da ormanların geliştirilmesi, ziraat ve çiftçiliğin önemi üzerinde durur. Hadisin bağlar, bahçeler, ormanlar yetiştirmeye, ziraat ve çiftçiliğe, her türlü sebze ve mahsul ekmeye teşvik ettiğini belirtir. Mustafa Takî'ye göre bu hadis aynı zamanda İslamiyet'in dünyanın imarını ne derece istediğinin bir delilidir. Fıkıh kitaplarında belirtildiği üzere bir adam tarlasını bağını, bahçesini ekmez, boş bırakırsa dinen günahkâr olur. Hanesine ve sair emlakine bakmaz, harap ederse yine günahkâr olur. Dinin dünyaya mani olduğunu söyleyenler yanlışlardır. Din, dünyada çalışmayı bundan daha güzel nasıl emredebilir!..

Mustafa Takî, İslamiyet'in sadece âhirete ağırlık vermediğini, âhireti dünya ile birlikte ele aldığını vurgular. Ona göre, dinin hakikatine vakıf olmayan yabancı ve bazı yerli art niyetli kimseler, İslamiyet'in insanları yalnız âhiret için ibadete sevk edip dünyayı terk ve ihmale teşvik ettiğini düşünmektedirler. Mustafa Takî, böyle bir kanaate sahip olan kimselerin dinî nasrlara bakıp bu yanlış kanaatlerini değiştirmelerini önerir. Ona göre, bazı cahil sofiler, hakkın rızasının, sadece dünyayı terk edip bir köşede ibadette vakit geçirmekte olduğunu zannederler. Mustafa Takî, onların bu şekilde nefislerini ataletle mahkûm edip dünyada ne kendilerine ve ne de başkalarına, menfaatleri olmayan bir hale gelmelerini şiddetle eleştirir. Oysa Allah ve O'nun resulü öyle emretmemektedir. Bu kimselerin, dinin büyüklerinden çocuklarının hem dünyalarını hem de âhiretlerini birlikte ileri götürdüklerini bilmeleri gerekir.

Mustafa Takî'ye göre, din, varlığını sürdürebilmesi için mal varlığına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla çalışıp zengin olmak son derece önemlidir. Çalışıp dünya ileri götürülmezse toplum fakir düşer, haliyle

Hâkim bunu iki isnadla nakleder ve her iki isnadın da *sahih* olduğunu belirtir. Buhârî ve Müslim'in bunu tahrir etmemelerinin sebebi, muhtemelen Sevrî'nin bunu *mu'dal* olarak rivayet etmiş olmasındandır, demektir. *"Allah kerimdir, cömertliği sever; işin de iyi ve kadri yüce olanını sever; kötü ve değersiz olan şeyi sevmez."* Hâkim, *Müstedrek*, I, 112, no. 153/153.

⁶⁷ Benzer lafızlarla *Buhârî*, Edeb 27, Hars 1; *Müslim*, Musâkât 7-10, 12; *Tirmizî*, Ahkâm 40; *Dârimî*, Buyû' 67; *Ahmed b. Hanbel*, III, 147, 192, 229, 243, 391, VI, 420, 444.

karada ve denizde düşmana karşı koyacak kuvvet de elde edilemez. Bu durumda zengin ve her yönüyle ilerlemiş milletlerin ayakları altında kalmak kaçınılmaz olur. O zaman dine de sahip çıkılmaz, devlet ve millet de mahv olur. Sonuç itibariyle din, vatan ve milletin selametini gerektiren bir gayretin göz ardı edilmesi elbette düşünülemez.

*"Hiç ölmeyeceğini zanneden kimsenin çalışması gibi çalış, yarın öleceğinden korkan kimsenin korkması gibi de kork."*⁶⁸ [no:54]

Mustafa Takî, Sehâvî'nin (ö.902/1496) senedinin zayıf olduğunu belirttiği⁶⁹, Albânî'nin de aynı görüşü paylaştığı⁷⁰ bu hadisin yorumunda, İslamiyet'in çalışmaya verdiği önem üzerinde durur. "İslamiyet mani-i terakkidir" diyen art niyetlilerin bu hadis-i şerifi görmeleri gerektiğini söyler. Mustafa Takî meselelere geniş bakabilen biridir. İlginç bir noktaya temas ederek bir şahsın yalnız kendisi ve ailesi için hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmasının gerçek ve makul bir tarafının olmadığını, bunun çok çalışmaya teşvikten kinaye olduğunu belirtir. Ancak bir kimse yalnız kendi nefsi ve ailesi için değil, milleti, vatani ve dini için çalışırsa, kıyamete kadar bâkî kalacak bu değerlerin saadet ve selameti için izleri yüzlerce, binlerce sene sonra dahi görülecek teşebbüs ve faaliyetlerde bulunursa, böyle bir kimse hiç ölmemiş gibi çalışmış sayılır.

*"Veren el, alan elden hayırlıdır. Öyleyse bakmakla yükümlü olduğun aile fertlerinden başlayarak herkese ver."*⁷¹ [no:55]

Mustafa Takî yorumunu 'başkalarına iyilik etmek' ve yine 'başkalarına el açmamak' üzerinde yoğunlaştırır. Başkalarına el avuç açarak ellerin alçak tutulmamasını, başkalarına iyilik ederek ellerin onların elinden üstün tutulmasını öğütler. Onun deyimleriyle bugün meşru bir şekilde çalışmaya tenezzül etmeyenler, yarın dilencilığe tenezzül ederler. Bireyler arası durum böyle olduğu gibi topyekûn millet ve devlet de böyledir; eğer samimi ve el birliğiyle çalışıp kalkınmaz ve ilerlemezlerse şimdiye kadar çoktan kalkınmış olan zengin millet ve devletlere karşı zelil ve perişan olurlar. Mustafa Takî, bir Müslümana zelil ve başka milletlere muhtaç olmanın yakışmayacağını belirterek, yorumunu "Kendimize acımıyorsak bari çocuklarımıza acıyalım, onları dilenci bırakmoyalım." mesajıyla bitirir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mustafa Takî Osmanlının son yılları ile Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarını idrak etmiş Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş,

⁶⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 402, no. 3886.

⁶⁹ Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 458, no. 1043.

⁷⁰ Albânî, *Silsiletul-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, I, no. 8. Ayrıca bu rivayetin, "Ebedi yaşayacakmışın gibi dünya için çalış. Yarın ölecekmişin gibi ahiret için çalış." şeklindeki versiyonunun aslı olmadığını söylemektedir.

⁷¹ *Buhârî*, Vesâyâ 9, Rikâk 11, Zekât 18, 50, Nafakât 2; *Müslim*, Zekât 94, 95, 96, 97, 106; *Ebü Dâvûd*, Zekât 28; *Tirmizî*, Zühhd 32, Kıyâme 29; *Nesâî*, Zekât 50, 52, 53, 93; *Muvattâ*, Sadaka 8; *Dârimî*, Zekât 22; *Ahmed b. Hanbel*, II, 4, 67, 98, 122, 243, 278, 288, 319, 362, 394, 434, 475, 476, 480, 501, III, 330, 346, 403, 406, 434, V, 262; *Taberânî*, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 189-192, no. 3079, 3080, 3082, 3091, 3092, 3093, III, 200-202, no.3120, 3124. Bazı rivayetlerde "Ailendekilerden başla!" ifadesi yer almaktadır.

Milletvekilliği yapmış, devletin değişik kurumlarında çalışmış âlim, mütefekkir, ünlü bir şahsiyettir. Fikir ve düşüncelerinin oluştuğu ortam Osmanlı'nın son yılları, muhatabı da çöküş yıllarının toplumdur. Kırk Hadis adlı eseri, aslında bütün bu fikirlerin bir nevi özetidir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için topluma sunduğu bir reçete, bir yol haritasıdır. Ona göre Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlılığın yaşaması, İslam dininin varlığını sürdürmesi; Osmanlı Devleti'nin yıkılması ise İslamiyet'in dünya sahnesinden çekilmesi demektir. Çünkü Müslümanların sığınacağı başka bir bağımsız toprak parçası yoktur.

Mustafa Takî'ye göre devletin çöküş sebebi İslamî değerlere karşı yükselen duyarsızlıktır. Bu değerlere ve ilâhî adalete bağlı kalındığı yıllarda Osmanlı devleti dünyanın süper gücü olmayı başarmıştır. Ancak bu duyarlılıklar zayıfladığı, ilâhî emir ve adalete riayet edilmediği, padişahlar felihlerden geri kalıp kafesin arkasına çekildiği, adalet meclislerine katılmadığı zamanlar çöküş başladı; ilim ve ekonomik açıdan gerilemeler oldu; topraklar verilmeye başlandı. Son parça Anadolu da elden gitmek üzeredir. Mustafa Takî, böyle kötü bir ortamda milleti yeniden şaha kaldırmak, memleketin dertlerini dile getirmek, dinin ikinci kaynağı olan hadisin etkin gücünü kullanarak yeni bir dirilişi şahlandırmak için Kırk Hadis'ini yazmaya karar verir.

Mustafa Takî eserini oluşturma amacına paralel olarak çalışma, kalkınma, zenginlik, fakirlik, terakki, eşitlik, kardeşlik, komşuluk, güven, yardımlaşma, birlik; vatan, millet ve din sevgisi, mukaddesat bilinci, Müslim gayri Müslim beraberliği ve kardeşliği üzerinde durur. Seçtiği hadislerle bu duygu ve değerlerin dinî temellerini sunmaya çalışır. Bunlar, devlet ve milleti bir arada tutan, birlik ve beraberliği sağlayan, uğurunda ölünen ulvî değerlerdir.

Mustafa Takî çok anlamlı ve evrensel yorumlar yapmasına rağmen hadislerin seçiminde aynı hassasiyeti gösterememiştir. Seçtiği hadislerin sıhhat derecesine bakıldığında onun akademik düzeyde bir hadisçi olmadığı anlaşılmaktadır. Kullandığı hadisleri tamamen muhteva olarak ele almış, hadisçilik tekniği açısından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Öyle ki, hadislerin tamamını seçtiği *el-Câmiu's-sağîr*'in musannifi Suyûtî'nin değerlendirmelerini de dikkate almadığı anlaşılmaktadır.

Bunu iki şekilde izah etmek mümkündür. Mustafa Takî ya bazı âlimlerin terğib ve terhib içerikli rivayetlerle amel etmek konusunda gösterdikleri mütesahil tutumu benimsemiş veya hadislerin tamamını seçtiği *el-Câmiu's-sağîr*'in ihtiva ettiği hadislere güvenmiş, müellifinin 'zayıf' değerlendirmesinin ciddi bir tenkit ifade etmediği kanaatine varmıştır. Burada zayıf da olsa şöyle bir ihtimalden de bahsedilebilir. Mustafa Takî naklettiği hadisleri hadis kaynaklarından tarayarak değil de daha kolay olan bir yol tercihiyle *el-Câmiu's-sağîr*'i tarayarak vermek istediği mesajlara uygun hadislerin seçimiyle yetinmiştir. Nitekim eserinde yer verdiği hadislerin hiç birini asıl kaynağından görmediği anlaşılmaktadır. O sadece Suyûtî'nin gösterdiği kaynakların adını zikretmekle yetinmiştir.

Anlaşıldığına göre Mustafa Takî, Suyûtî'nin değerlendirmelerine yer vererek eserinin halk üzerindeki etkisini azaltmak istememiştir. Âlimler bu tür konularda zayıf hadislerle amel etmeyi caiz gördüklerine göre memleketin ölüm-kalım savaşı verdiği o günlerde önemli olan verilmek istenen mesajdı, dinî duyguların harekete geçirilmesiyle halkın bu kutlu mücadeleye katılımını sağlamaktı. Mustafa Tâkî de öyle yaptı. Ancak o, mana olarak paralellik arz eden aynı mesaj yüklü sahih hadisleri seçip alma gibi bir zahmete katlanabilirdi. Çünkü zayıf olan bir hadisin, aynı mesajı taşıyan başka, fakat sahih bir versiyonu bulunabilir. Mustafa Takî'nin naklettiği zayıf nitelikli rivayetlerin birçoğunun durumu böyledir. Hadis kaynaklarına bakıldığında aynı mesajı taşıyan sahih rivayetlerin mevcudiyeti görülecektir. Asılsız denebilecek birkaç rivayetin bulunması da eserin değerini azaltmaktadır.

Bununla beraber çok güncel ve güçlü yorumlar yapmıştır. Burada şunu da belirtmekte yarar var. Bir rivayetin uydurma, asılsız olması onun hiç işe yaramaz olduğu anlamına gelmez, onu kaldırıp atmaya da gerektirmez. Bir rivayetin uydurma olması onun peygambere ait olmaması demektir. Bunu ortaya koyup peygamberle ilgisi olmadığını açıkça belirtmek gerekir. Fakat böyle bir niteliğe sahip olan bir söz pek ala çok güzel ve doğru bir anlam içeriyor olabilir. Onu hadis olarak değil de bir söz olarak kullanmada bir sakınca yoktur. Peygamber sözü olmamakla beraber mana olarak anlamlı, ibret verici, mesaj yüklü bir söz olabilir. Nasıl bazen atasözleri bize ışık tutuyorsa bu sözler de peygamber sözü olarak değil de anlam ve mesaj olarak insanlığa ışık tutabilir.
